

AETAS-körkérdés

a magyar történetírás szerkezetéről és intézményrendszeréről

A közelmúlt politikai fordulata és eseményei a tudományos kutatás intézményrendszerét is kimozdították vagy kimozdítani látszottak korábbi merevségéből. A változás lehetősége érinti a történész szakmai közélet alapintézményeit is: az Akadémia, a kutató- és a felsőoktatási intézmények mindmáig saját pozíciójuk és feladatuk újra fogalmazására törekszenek. Ez indította az AETAS-t arra, hogy áttekintést adjon arról, mikén látják maguk a történészek a kívánatos fejlődési irányt: a történész szakmai és közéleti szervezetek, fórumok közül melyek azok, amelyek erősödése várható és kívánatos, milyen lehetőségeket nyújt a jelenlegi intézményrendszer tudományos iskolák kialakulásához, irányzatok létrejöttéhez, milyen szervezeti formákon keresztül érhetik el a történészek a legjobb eredményeket és hogyan közvetíthetik ezeket legoptimálisabban a tágabb közvélemény felé.

Úgy gondoltuk, a célunknak leginkább megfelelő forma a körkérdés, amelynek folyóiratunkban már bizonyos hagyományai is vannak, hiszen 1990-ben „*Nemzet és nemzetiség Közép-Európában*”, 1991-ben „*Kérdés-e a szovjet kérdés*” címmel közöltük történészek és közéleti személyiségek hozzáink beérkezett véleményét az adott témában. Ezúttal arra kértük válaszadóinkat 1992 végén, hogy fejtsek ki álláspontjukat a magyar történetírás szerkezetére, intézményrendszerére vonatkozóan a következő kérdések kapcsán:

1. *Az Ön véleménye szerint léteznek-e iskolák és irányzatok a mai magyar történetírásban, s milyen tényezők alapján szerveződnek ezek?*

2. *Milyen változásokat ítélné szükségesnek a magyar történettudomány intézményrendszerében (kutatóhelyek, egyesületek, folyóiratok, stb.)?*

3. *Hasznosnak tartaná-e a tudományterület egészét átfogó hazai történetészkongresszus rendszeres megrendezését? Ha igen, hogyan képzelel el azt?*

Közel ötven történészhez juttattuk el a kérdéseket, legjobb tudásunk szerint törekedve arra, hogy a „minta” lakóhely, kor, munkamegosztásban elfoglalt hely, s még néhány más szempont alapján egyaránt reprezentatív legyen. Legmegfelelőbbnek az 5–7 szabványoldalal válaszokat tartottuk. Számosan elfogadták felkérésünket, sőt voltak, akik – élve a felkínált lehetőséggel – másokat is figyelmünkbe ajánlottak, s volt olyan is, aki maga jelentkezett válaszával. Így összesen tizenkilenc véleményt közölhetünk. Válaszadóinknak ezúton is nagyon köszönjük a közreműködést. Fontosnak tartjuk annak ismételt hangsúlyozását, hogy a válaszok több mint egy évvel ezelőtti, 1992 decemberében–1993 januárjában születtek. A tervezettnél későbbi megjelenés miatt ezúton is a szerzők – és olvasóink – elnézést kérjük.

A beérkezett szövegeket változtatás nélkül, teljes terjedelmükben közöljük.

Az AETAS Szerkesztősége

Bácskai Vera

Eötvös Loránd Tudományegyetem

I. A különböző irányzatok a magyar történettudományban is jelen vannak, azonban inkább elszigetelt egyéni teljesítményként nyilvánulnak meg és nem körvonalazódnak elég élesen. Ebből következik, hogy iskolák nemigen alakultak ki, vagy nem elég markánsan jelennek meg. Úgy vélem, hogy az utolsó iskola Szabó István iskolája volt. Ma is vannak – ha nem is nagy számban – iskolateremtő egyéniségek (a magam által vizsgált korszakra vonatkozóan példaként hivatkozhatom H. Balázs Évára, Szabad Györgyre), akik sok tehetséges kutatót bocsátottak útra. Az önállósulás többnyire nem szakította meg tanítvány és mester kapcsolatát: ez érzelmileg általában töretlen maradt, a tudományos indítás hatása azonban jó esetben a vizsgált korszak vagy a téma választásában érvényesül, a szemléletben, problémaérzékenységben, a megközelítési módszerekben már inkább kivételképpen. A mesterek tiszteletére megjelentetett emlékkönyvekből nem rajzolódna ki egy-egy iskola körvonalai. Ebben bizonyára nagy szerepe van a magyar történettudomány intézményi feltételeinek, amelyek nem adtak ösztönzést a műhelyalakításra, a csoportmunka megteremtésére, sőt ezek ellen hatottak. Gondolok itt az oktatás és kutatás szétválására/választására, az oktató-kutatóhelyek korlátozottságára, a történészek igen szűk mobilitási lehetőségeire. A pályázati rendszert megelőzően az egyetemi tanszékek nemigen vállalkoztak nagyobb szabású kutatási tervek megvalósítására, olyanokra, amelyek végrehajtásában szakdolgozó vagy posztgraduális tanulmányokat folytató diákjaikat – egy-egy rész kérdés megoldásán túl – munkatársi minőségben bevonták volna. A Történettudományi Intézet is csak korlátozott számban vehetett fel fiatalokat, erejét hosszú ideig nem az alap kutatások, hanem a tizskötetes magyar történelem írása kötötte le, nagyobb szabású kutatási terveknek ez nem kedvezett. Általában az egyéni kutatás volt a jellemző, a csoportmunkát a „bedolgozás”, a cédulázás helyettesítette. A kevés hosszabb távú kutatási terv többnyire nem fejeződött be, részeredményeik individuális munkákba épültek be.

Az amúgy is csekély számú és nem feltétlenül csak szakmai kvalitások alapján kiválasztott posztgraduális diák gyakran nem maradhatott mestere mellett, sokan közülük szétszóródtak a különböző intézményekben. Mások, pályájukat megkezdve más, munkahelyük által kitűzött feladatok elvégzésére, új témaválasztásra kényszerültek, vagy, mivel munkahelyük legfeljebb megtűrte, de nem ösztönözte kutatói tevékenységüket, lassan felhagytak azzal. Erejükből esetleg a szakdolgozat egyetemi doktori értekezésé fejlesztésére még futotta, egy új, nagyobb kutatási tervbe való bekapcsolódásra aligha.

Az elmondottak egyúttal magyarázattal szolgálnak arra, hogy miért nem különülnek el markánsabban a történettudományban létező, körvonalazódó irányzatok. Nem kedvezett ennek az egyetemi oktatásban hosszú ideig uralkodó politika/eseménytörténet-centrikusság, az a körülmény, hogy a történészhallgatók egyetemi tanulmányaik során nem, vagy csak véletlenszerűen szembesültek a külföldi és hazai tudomány új irányzataival. A történettudományi szakfolyóiratok kevés teret adtak ez új irányzatok ismertetésének, recenziós rovataik – amelyek többnyire gyenge tartalmi ismertetéssé silányultak – nem elemezték vagy vitatták az ilyen teljesítményeket. E folyóiratok

egyébként igen nagy késéssel jelentek meg, ez önmagában is csökkentette orientációs hatékonyságukat. Többet lehetett megtudni a külföldi történettudomány új credményeiről az amúgy kevésbé ismert és olvasott Világtörténet lapjairól, a hazai új törekvésekről pedig a Historia hasábjairól, amely azonban műfajából következően nem pótolhatta az egy-egy irányzat mellett elköteztet periodika hiányát. Ilyenek megjelentetését korábban ideológiai megfontolások, manapság finánciális nehézségek gátolják. A publikációs lehetőségek szűkössége nem ösztönzi az új irányzatok többnyire fiatalabb generációkból verbuválódó híveit monografikus feldolgozásokra, kutatási eredményeiről többnyire egyesületi vagy más társadalomtudományok által (vagy azokkal együtt) szervezett konferenciák, vitatülések előadásai adnak számot. Ezek, ha meg is jelennek, többnyire késéssel, szétszórtan, a nehezebben hozzáférhető helyi kiadványokban olvashatók.

Végezetül a különböző irányzatok szétválását, pontosan körülhatárolható megjelenését nehezíti az elméleti megközelítésekkel szembeni idegenkedés, a fogalmi tisztázatlanság is. A történelmi fogalmakat ki-ki saját értelmezésében, különbözőképpen alkalmazza, és ami még nagyobb baj, anélkül, hogy saját értelmezését megmagyarázná. Divatos paradigmák követői így gyakorta lényegében különböző irányzatok képviselőiből kerülnek ki, mint ahogy gyakori, hogy ugyanaz a kutató gyors egymásutánban különböző irányzatok képviselőjeként jelenik meg.

2. A második kérdésre a felsőoktatás és a tudománytámogatás jelenlegi körülményei között nehéz értelmes és megvalósítható javaslatokat tenni. Természetesen a kutatóhelyek növelésére, a posztgraduális oktató-műhelyek szaporítására, az oktatásban résztvevők számának bővítésére, több folyóirat indítására és a publikációs lehetőségek tágítására lenne szükség. Az adott körülmények között az egyetemi és kutatóintézetek közötti szorosabb kapcsolat, a diákok és fiatal kutatók bevonásával ésszerűen átgondolt munkamegosztáson, műhelymunkán alapuló hosszútávú kutatási tervek hozhatnak valamelyes megoldást. Bár egyesek túl soknak ítélik a történészek számát, véleményem szerint a tisztázatlan kérdések, feltáratlan történelmi folyamatok tömegéhez képest számuk csekély, többek között amiatt, hogy a kutatók egy fontos és népes csoportja, a levéltárosok és muzeológusok helyzete ambivalens. Egyrészt azért, mert kutatási lehetőségeik a fenntartók, illetve az intézmények vezetőinek szándékaitól, elképzeléseitől függenek, másrészt mert a szakma sem mindig ismeri el őket teljesértékű kutatóként. Sokan a politikatörténet uralmának örökségként pejoratív kicsengésű helytörténész kategóriába sorolják őket, elfeledkezve a mikrovizsgálatok fontosságáról a történelem új megközelítésében. A levéltári és múzeumi tudományos munkának tehát sokkal nagyobb támogatást kellene kapnia a szakma köréből is, nemcsak teljesértékű kutatóhelyként való elismertetésük szorgalmazásával, hanem azáltal is, hogy továbbképzésükbe ne csak a levéltári szakmai kérdések, de történetkutatói kérdések is megfelelő helyet kapjanak. Célszerű lenne a kutatói bázist a történelemtanárok köréből, elsősorban a fiatalabb generációból kibővíteni, továbbképzésükbe e szempontot is beiktatni.

Mivel egy-egy irányzat képviselői túl kevesen vannak ahhoz, hogy egy folyóiratot írásaikkal rendszeresen megtöltsenek, és olvasóként elartsanak

(hogy a pénzügyi és szervezési nehézségekről ne is beszéljünk), a szakfolyóiratok (Századok és Történelmi Szemle) szerkesztőinek kellene tágabb teret biztosítani ezek bemutatkozásához. Akár ilyen fajta tematikus számokkal, akár állandó elméleti és vita rovat indításával. Sürgető szükség van rendszeres, friss, a helyi kiadványokat is felölelő bibliográfiák és folyóirat-szemlék közvételére is.

3. A nemzetközi történészkongresszusok kudarca azt mutatja, hogy nincs sok értelme nagy számú, különböző érdeklődésű történész összejövetelének. Az ilyen rendezvény számtalan szekcióba szórja szét a résztvevőket, ez nem teremt lehetőséget általános eszmecsere, az előadások tömege nem teszi lehetővé egy-egy kérdés tüzetes megvitatását. Célszerűbbnek látszik jelentősebb vitakérdésekről tematikus konferenciák megszervezése a túlságosan gyakori évfordulós ünnepi ülések helyett, amelyeket legtöbbször nem az új kutatási problémák vagy eredmények, hanem elsősorban a megemlékezés, tisztelgés és az ezeknek kedvező szponzorálási lehetőségek hívnak életre. S ha van is tudományos hozadékuk, ezzel – a következő évfordulóig – rendszerint le is zárul a kérdés vizsgálata, anélkül, hogy további, folyamatos kutatások ösztönzéséül szolgálnának. A tematikus konferenciáknak abban is különböznie kellene az évfordulós ülésektől, hogy az előadókat ne a rendezőbizottság jelölje ki, hanem – s ebben a kongresszusok példáját lehetne követni – jelentkezési felhívással toborozza, és a tematikát előre bekérve, ezek alapján válassza ki a referálókat. Célszerű lenne meghonosítani az olyan konferenciákat, ahol az előadások szövegét előre, írásban kell benyújtani, a vitavezető összefoglalja a vitára érdemes kérdéseket és a közönség az előadások ismeretében szólna hozzá. Ez a forma jóval alkalmasabb lenne az eszmecsere, mint a nagyszámú előadást felvonultató ülések, ahol a vitára csak töredék idő marad, s a sokszor nagyon is szórt kérdéseket taglaló előadásoktól elcsigázott közönség jó esetben egyes részletkérdések kiegészítésére vállalkozik.

A tematikus konferenciák sikere nagy mértékben attól is függ, hogy sikerül-e az ilyenekhez szponzorokat találni. A jelenlegi vasúti és szállásköltségek mellett csak kevesen vállalkozhatnak saját költségükön a részvételre, főleg a fiatalabbak köréből. A munkahelyi hozzájárulás lehetőségei is egyre korlátozottabbak, így ha a történészek széles köréhez kívánunk szólni, költségeik egy részét át kell vállalni.

* * *

Dénes Iván Zoltán

MTA Filozófiai Intézet

Benyomásom szerint a mai magyar történetírást szellemileg nem az irányzatok és az iskolák, hanem a két világháború közötti megemésztetlen hagyományok, mindenekelőtt a „hamis realizmus” eszményítése, kiemelten a Szekfű-kultusz határozza meg. A függőségi viszonyokat a Kádár-korszakban kiépült és azóta megerősödött timokrácia és annak klientúrája uralja, a magatartásmódokat pedig az oligarchikus szerveződésből következő szellemi sodródás, s a politikai konjunktúrák meglovagolása határozza meg.

Az 1970-es évek két műhelyalkotó személyisége kikerült a tudomány

berkeiből: Szabad György politikai szerepvállalása iskolájának átpolitizálódását és széthullását eredményezte, Szűcs Jenő halálával pedig a magyar szellemi élet egy másik hiteles vonatkozási személyiségét veszítettük el. A nagy öregek viszont, úgy tetszik, megfáradtak, nevüket díszítményként használják a kontraszelektív konjunktuurálovagjai.

Az egyetemi és a főiskolai történészképzés (mind Pesten, mind vidéken) egészében katasztrófális. A szigorlati irodalomjegyzékek semmitmondóbbak, mint valaha, a tanáregyéniségek a szabadság kitörése után úgy hiányoznak, ahogy azt a legrosszabb években sem feltételezhette senki. Alapkutatások helyett publicisztikai divatáramlatok „orientálnak”, miközben a hivatalos közéletben a jövőképet a múltba visszajóslás helyettesíti, s a történészek varázsigéket mormolnak: hetenként nyilatkoztatják ki az ügyeletes jelzavakat, s egykori boszorkánymesterekkel úznak mágiát. A mágusok egy része viszont mezt cserélt: a tudományos szocializmus propagátorából valamilyen történeti vallás protagonistája lett.

A levéltári és múzeumi nagy bölények már behaltak a reménytelenségbe és a szellemi segédmunkába, s a levéltárakban immár lámpással kell keresni azokat, akik el tudják olvasni a forrásokat. Beért a Kádár-korszak vetése: a kiváltságrendszer nem fed teljesítményeket, az álteljesítmények és álfomák pedig igencsak burjánoznak, s azok tőkésítése folyik. A szerveződés tényezői a negatív minták: a kisebbségi érzet, a hatalomvágy, a sértettség, a konkurenstől való félelem, a pozícióörzés, s a fáradtság és persze a rablógazdálkodás. Beteg, fáradt, öreg világ, valamint „ifjútörök” mohóság – ezek a szellemi közélet „történész” címkével ellátott részének (is) a jellemzői.

A kibontakozás ezekből a betegségekből éppúgy azt feltételezi, hogy a közélet latin-amerikanizálódását megállítsuk, ahogy saját emberi méltóságunk is ezt követeli meg. Kezdjük a saját portánkon, magunkkal és magunk körül. Magam mind tanárkodásom, mind tudományszervezői tevékenységem során a műhelymunka iránt nagy igényt tapasztaltam, ami problémamegoldásra, személyes elfogadásra és szellemi közegre egyaránt vonatkozott. Ezt valóban elő kellene segíteni. Ha ebben az irányban sikerül valamit tenni, nem vagyok ellene semmilyen összeövetelnek. Annak ellenére, hogy nem fűzök különösebb reményeket egy történészkongresszus rendezéséhez.

* * *

Engel Pál

MTA Történettudományi Intézet

1. Megítélésem szerint nem beszélhetünk iskolákról, talán még irányzatokról sem. A kutatók egyenként eléggé különböznek mind érdeklődési körük, mind kedvenc módszereik szerint, de nem látom úgy, hogy eme különbségeik szerint csoportokba lennének oszthatók. Ennek a magam részéről örülök, mert nem vagyok híve semmiféle „irányzatosdinak”, és azt sem tartom szerencsésnek, ha a fiatal kutatók kezdeményezőkézségét és önálló érdeklődését egy-egy „iskolateremtő” egyéniség korlátozza.

2. A meglévő intézményi keretek szerintem megfelelők, tudtommal publikációs fórum is van elegendő. Közismert gond ugyan, hogy jó ideje aka-

dozik az utánpótlás a középkorkutatásban, ennek okát azonban nem az intézményi struktúrában, hanem egyéb tényezőkben látom.

3. Ha már kérdezik, kimondom: nem vagyok lelkes híve a kongresszusoknak, szívesebben ülök az íróasztalomnál. Azonban személyes avcrzióimtól eltekintve is úgy gondolom, hogy egy hazai történetkongresszusnak nincs igazán funkciója egy olyan kis országban, ahol nagyjából mindenki ismeri egymást. A szomszéd országok történéseivel találkozni ellenben akár hasznos is lehetne.

* * *

Erdmann Gyula

Békés megyei Levéltár

1. A hagyományos értelemben vett iskolák, irányzatok szerintem nincsenek ma jelen történettudományunkban. Vannak kisebb-nagyobb műhelyek (mint pl. a kitűnő Orosz István körül tömörülő egyetemi intézeti kör, egyik-másik folyóirat szerkesztősége és állandósuló szerzői köre, egy-egy kiváló professzor tanítványi csoportja), ám ezek nem módszertani vagy történetfilozófiai irányzatok mentén, hanem inkább személyi vonzalmak és kötődések mentén szerveződnek, ill. ha marad a jelenlegi, lélekemelőnek nem mondható helyzet, akkor várható az elemeiben már jelentkező, politikai nézetazonosság alapján verbuválódó csoportok, közösségek szerepének növekedése is. Mindez nem jelenti azt, hogy egyes nyugat-európai irányzatok (történeti antropológia, mikrotörténet-írás, az Annales iskola stb.) ne lennének jelen egy-egy kutató munkásságában; iskolák működéséről azonban nem beszélhetünk.

2. A magyar történettudomány intézményrendszerében jelentősebb változtatást nem javasolnék. Az intézményrendszer adott: MTA Történettudományi Intézete – egyetemi tanszékek és intézetek – közgyűjteményi kutatóhelyek – Történelmi Társulat – Agrártörténeti Társaság – Hajnal István Kör – örvendetes számban létező és gazdagodó folyóiratok. Valamennyi intézményben ill. intézmény körül, vonzaskörükben működnek kisebb-nagyobb szakmai közösségek. A bajt a szinte teljesen hiányzó koordináló szándék vagy erő hiánya okozza. Elemeire szétesve küszködnek az említett szakmai csoportok; egy-egy kutató kiépítheti, és ki is építi a maga kapcsolatrendszerét, ám az erők teljesítményre orientált összefogására az érdemi szervezőmunkát fölöttébb kevesen vállalják. Két kivételt látok. Az első a Hajnal István Kör, amely a társadalomtörténettel foglalkozó kutatókat igyekszik – nem is eredmények nélkül – összefogni. A Kör éves konferenciáinak növekvő szakmai súlya, az előadások kötetekben kiadásra kerülő anyaga önmagáért beszél. A Kör konferenciái és számos kisebb műhely-vitája, tanácskozása az országban szerteszét működő társadalomtörténeti kutatók számára a valahová tartozás érzetét, a szakmai kontrollt és az eszmecsere rendszeres lehetőségét biztosítják. Ez az, amire a szinte teljesen szétesett Történelmi Társulat nem vállalkozik jelenleg, jóllehet lehetőségei szélesebb körűek lennének. Ugyanez áll az MTA regionális bizottságaira is, melyek tevékenysége lényegében kiüresült. Mindez Gyuláról nézve, innen érzékelve a szakmai szervezetek munkáját, sokszor tétlenségét, különösen éles megvilágításban látható.

A másik reménykeltő kivétel az Agrártörténeti Társulat, amely nem régen történt újraindulásakor biztató kohéziós erőről tanúskodott, s ezzel kézzel fogható eredményekhez vezethet.

A kiutat alighanem a történészek önszerveződésében és a szerveződő kisebb-nagyobb körök, társulatok munkájában, munkájuknak az intézményekre gyakorolt pozitív hatásában látom. Ehhez persze az egyre elhatalmasodó önzést, a csupán egyéni útkeresést meghaladó szervező erők kellene, amit a közös ügyeket is szolgálni kész, szakmailag is kiváló történész személyiségek testesíthetnek meg. Vajon teremnek-e ilyenek?

Feltétlenül ajánlható az, hogy az akadémiai intézetben, tanszékeken dolgozó történészek meghatározott időre szóló szerződéssel működjenek, amely szerződés csakis szigorú szakmai követelmények teljesítése után (pl. megfelelő számú és súlyú publikáció) legyen meghosszabbítható.

A kisebb, az országban szétszórva működő s lényegében senki által nem képviselt kutatóhelyek (levéltárak, múzeumok) kutatómunkájának anyagi fedezetét a lehetőségek határán belül biztosítani kellene. Ma az a helyzet, hogy ezek az intézmények – bár egyikük-másikuk évente tisztos produktumot tesz a tudomány asztalára – lényegében ki vannak szolgáltatva a fenntartó önkormányzatok teljesen esetleges költségvetési politikájának. Nézetem szerint, amíg az illető intézmény tisztességgel produkál, központi támogatást kellene kapnia, amit pl. az MTA ítélné oda kellő mérlegelés után. A mai pályázati rendszer ehhez nem megfelelő, hiszen a nélkülözhetetlen lobbizásban e kisebb intézmények szükségképpen alulmaradnak az esetek zömében.

Végezetül: teljességgel megengedhetetlen az, hogy egy olyan hagyományú és a szakma számára alig nélkülözhető folyóirat, mint a Századok, amely mérce és orientáló fórum volt egykor, ne jelenjék meg rendszeresen, ill. ennek ne legyenek meg a szervezeti és pénzügyi feltételei. A Századoknak együtt kell megújulnia és stabil alapra kerülnie a Történelmi Társulattal.

3. A történettudomány egészét átfogó hazai kongresszus megrendezését legfeljebb 4–5 évente érzem szükségesnek. Ezen a második pontban említett kérdésekkel, a teljes szakmát érintő szervezeti-szervezési ügyekkel, a tudományterület 4–5 éves elemzésével ill. tudománypolitikai kérdésekkel kellene foglalkozni. Az újjászerveződő és aktivizálódó Történelmi Társulat lehetne a szervező, s a kongresszus folyamán történhetne a társulati tisztújítás is. Egyébként a szakmai munkát az egy-egy szűkebb szakterület művelőit összefogó kisebb, tematikus konferenciák jobban segítik.

* * *

Faragó Tamás

Miskolci Egyetem

Alábbiakban küldöm rövid, késői, s alighanem erősen szubjektív válasszaimat körkérdésükre. Előre kell azonban bocsátanom, hogy balgaság lenne nyilatkoznom az egész magyar történetírás felől. Biztos, hogy életkorom (a negyedik évtized vége), területi kötődéseim (Budapest és Miskolc), tematikai „beszűküléseim” (a 18–19. század, illetőleg a társadalomtörténet/történeti demográfia), valamint „intézményi múltam” (nagyobbrészt közgyűjtemé-

nyek) objektíve, emberi kapcsolataim, szimpátiáim és antipátiáim, ismereteim és annak hiányai, netán szemléletem pedig alighanem szubjektíve korlátozzák véleményalkotási képességem kompetenciáját. (Mindezek a továbbiakban tehát válaszaim mögé értendők még abban az esetben is, ha megfogalmazásaim esetenként általánosra sikeredtek.)

Ad 1. Benyomásaim szerint közös szakmai érdeklődés, közös szemlélet alapján nyugvó iskolák a magyar történettudományban jelenleg nincsenek. Ha mégis vannak, akkor hatásuk, ismertségük térben és szakterületileg alighanem meglehetősen korlátozott, vagyis sem jó, sem rossz értelemben „nem vertek fel nagy port”. Ezzel szemben egy-egy személy és/vagy intézmény köré szerveződve, esetenként generációs összetartáson alapulóan érdekcsoportok véleményem szerint léteznek. A fentiek összetartó erejét azonban valószínűleg nem kizárólag a szűk szaktudomány szférájában kell keresni. Kívülről nézve a csoportokra természetesen előbb-utóbb rányomja bélyegét egy többé-kevésbé azonos szemlélet, résztvevőik kutatási területei lazán egymáshoz is kapcsolódhatnak, ez azonban inkább következmény, mintsem kiindulási alap avagy szervező erő.

Ad 2. A fentiekből is következően szerintem egyszerre két dolgot lenne jó megszüntetni: a monopolhelyzeteket és a szétaprózódottságot. E látásmód eggyel ellentétes jellemzők ugyanis egyszerre vannak jelen a magyar történettudományban. Az egyes kutatók kvalitását, emberi tisztességét általában nem megkérdőjelezve évtizedeken keresztül elsősorban Budapest, ezen belül a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, illetve ehhez szorosan kapcsolódóan a (Marx Károly) Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszéke jelentette „a” történettudományt Magyarországon, a „holdudvarban” pedig az ELTE és az Országos Levéltár néhány személyisége húzódott meg. A vidék többnyire csak a „lejáró” oktatókon keresztül kapcsolódott be vékony szálon az információk, lehetőségek és személyi kapcsolatok áramába, a közgyűjteményekben dolgozók pedig – függetlenül attól, hogy Pesten vagy vidéken dolgoztak – szinte sehogy. Ugyanakkor létrejöttek a szakterületek országos közgyűjteményei, minden megyében létrejött „a” megyei levéltár és „a” megyei múzeum, melyek a személyi adottságoktól szinte függetlenül s néha szakmai engedményeket téve alkalmaztak tudományos dolgozókat, adtak ki évkönyveket és kiadványsorozatokot. Az ELTE, a vidéki egyetemek és számtalan főiskola sorban hoztak létre néhány főből álló történelemtanszékeket és jelentették meg a maguk „aktáit” oktatóik műveivel. Mindkét intézménycsoport szerkesztőivel előfordult azonban, hogy nem gondolkodtak el minden esetben elegendő mértékben azon, hogy a közölt írások mennyire publikációra érettek avagy közérdeklődésre számot tartóak, ily módon akarva-akaratlan közreműködtek abban, hogy lényegében máig hatóan fennmaradt a magyar történettudomány régi kétféle hasadása „helytörténetre” és „országos történetírásra”. Mindez összefüggött azzal, hogy a szűk földrajzi térben ható közgyűjtemények és a vidéki oktatási intézmények a központi sugallatra mintegy „ráerősítve” a maguk amúgy is szerényebb anyagi, információs és személyi lehetőségeit szétaprózták egy – a kutatás szempontjából – mesterségesen felduzzasztott közgyűjteményi és felsőoktatási hálózatban, és az ország teherbíró-képességének

megfelelő öt-hat, viszonylag jól ellátott, jól működő tudományos centrum helyett körülbelül 20 városban mintegy 60–70 szegényes körülmények között élő közgyűjteményi-egyetemi-főiskolai kutatóhelyet teremtettek. Ily módon tulajdonképpen alulról is „rásegítettek” arra, hogy a „szocialista” történettudomány létrehozassa a politikához hasonlóan a maga „piramisát”, amelynek csúcsát egy szűk – tagjaiban néha változó – informális személyi csoport, egyetlen intézet, egyetlen történeti társulat és az utóbbiak egy-egy folyóirata jelentette. (Az utóbbiakat, valamint a „központi” történettudományt reprezentáló eredményeket gyakorlatilag egyetlen kiadó adta közre.) Ez a helyzet az idő múlásával valamit oldódott (mint ahogy a tágabb rendszer is „puhult”), de a nyolcvanas évek végéig lényegében nem változott. A külföldi „működőképes” példák ezzel szemben ismereteim szerint arra mutatnak, hogy a történettudomány színvonalának, problémaérzékenységének és ily módon eredményességének sokkal jobbat tesz, ha egymással versenyző, hasonló adottságokkal rendelkező folyóiratok, tanszékek, intézetek, közgyűjtemények, társulatok és egyesületek léteznek, alakulnak – és időről időre szűnnek – meg. Nem vagyok biztos abban sem, hogy ezeknek elsősorban egyetlen akadémiához, minisztériumhoz vagy egyetlen történeti társulathoz kell rendeződniük. Véleményem szerint tehát a történettudományban is sokkal nagyobb szerepet kell kapnia a civil társadalom önszerveződésének, illetve az állami és nem állami, de mindenképpen autonóm egyetemeknek és néhány, a megyeszervezettől bizonyos mértékig független közgyűjteménynek. Sajnos, van egy kis baj. Egyrészt az utóbbiak inkább csak vágyainkban élnek, mint a valóságban, másrészt az akadémia monopóliuma nem úgy szűnik meg, hogy inkább középszerű, mint magas színvonalával párosuló nehézsége, centralizáltságából fakadó gyenge problémaérzékenysége következtében, valamint az új kezdeményezések, új csoportok, új folyóiratok megjelenése során kialakuló versenyben természetes módon „tevédík helyre”. Épp ellenkezőleg – pénzügyi megszorítások, a centralizációhoz inkább ragaszkodó, mintsem azt lebontani kívánó kormányzati intézkedések következtében lassan-lassan szétzilálódik és sorvadásnak indul anélkül, hogy a többi kutatóhely (de legalábbis az életképesnek látszóak) megkapják azokat a plusz anyagi és szellemi erőforrásokat, amelyek összességükben minimálisan szinten tartanák, vagy inkább dinamizálnák a magyar történettudományt. Tehát ezzel lényegében eljutottunk oda, hogy a megoldás keresése, mint annyi más esetben, ismét a szakmán kívülre, az államszervezet, az intézményi struktúra alakulása, illetőleg szűkebben a tudományszervezés, tágabban véve a gyakorlati politika mezejére visz át.

Ad 3. Ismét csak a fent elmondottakból következően, azt hiszem, hogy az átfogó kongresszusok sem a konkrét helyzeten, sem általában a magyar történettudomány eredményességén nem sokat javítanak (igaz, nem is rontanak). Személy szerint azonban én szakmailag hasznosabbnak tartom az egy-egy szűkebb szakterületet, illetőleg egy-egy korszakot „lefedő” (és nem csak a különböző intézmények történetkutatóit, hanem esetenként több érintett szakma képviselőit összefogó) kisebb konferenciákat, kerekasztalokat különösen akkor, ha azok kapcsolódni tudnak a nemzetközi kutatási irányokhoz, külföldi rendezvényekhez, intézményekhez és kutatókhoz.

I. Az első kérdésre adandó válasz lényegében a magyar történetírás áttekintő historiográfiai elemzését jelentené. Erre természetesen nem vállalkozom – s gondolom, a lap szerkesztői sem várják el a válaszadóktól, hogy átfogóan értékeljék pályatársaikat és önmagukat. Hozzászólásom épp ezért óhatatlanul csak részleges érvényű és teljességre nem törekvő. Mivel ezelőtt jó másfél évvel a Hóman–Szekfű újrakiadás apropóján már írtam e kérdésről (Hóman–Szekfű és ami utána következik *Kritika*, 1991/2.), itt csak felidézni szeretném az ott már elmondottakat, mivelhogy véleményem azóta sem változott.

1945 után három olyan szintézis látott napvilágot, amely az adott időszak történetírását reprezentatívan volt hivatott megjeleníteni.

Az első az 1951-ben kiadott (majd újra megjelentetett) „A magyar nép története” című kiadvány (vastagsága 8 centiméter). A második Molnár Erik szerkesztésében két kötetben látott napvilágot 1964-ben (vastagsága 11 centiméter). A harmadik a „Magyarország története tíz kötetben”. 1976-ban adták ki az első (egyébként 8. számú) könyvét, s napjainkig nem jelent meg a teljes sorozat. (Számításaim szerint hossza 100 centiméter, azaz egy méter lesz.) Az egész vállalkozás főszerkesztője Pach Zsigmond Pál, a szerkesztőbizottság titkára Glatz Ferenc.

Természetesen megjelentek más összefoglalók is: így például Unger Máttyás és Szabolcs Ottó tollából; angolul, Pamlényi Ervin szerkesztésében; s nemrég a magyarság ezer évét áttekintő könyv Hanák Péter főszerkesztésével. Ezek azonban inkább valamely speciális vagy éppen tágan vett közművelődési funkciót szolgáltak, és nem a reprezentatív erejű szintézis céljával készültek.

Így tehát, a válasz szempontjából, az 1951-es, az 1964-es, illetve az 1976-ban újtára bocsátott szintézis lehet mérvadó.

A politika durva beavatkozására az 1951-es összefoglaló a legjobb példa. A szakma első vonala éppen büntetésben volt, s a szintézis inkább közvetlen ideológiai-politikai deklaráció, mintsem az érvelő meggyőzés produktuma. Tehát a politikai beavatkozás leegyszerűsített magyarázata csak a csupasz, durva diktatúrára igaz – esetünkben az ötvenes évek szintézisteremtésére. Egy más szinten azonban – éppen a politika szempontjából – a 70-es, 80-as évek is folytonosságot mutatnak. Mindezen periódusokban a magyar politikának – legitimációs okok miatt – szüksége volt a történelemre, illetve a történelmi szakszerűség hitelére. (E gondolatot *A történetészek és a politika* címmel a *Hiány* 1990/2. számában fejtettem ki.) Így tehát a politika közvetett jelenléte, illetve a politika részéről a történetírás iránti igény jellemzi a hetvenes éveket is. Úgy is mondhatnám: a változó hangsúlyú kurzusok historizáló szükséglete nem csökkent, csak éppen eltérő formákban és természetesen eltérő vonulatú művekben jelentkezett.

Ha tehát a politika súlyáról, befolyásáról beszélünk, akkor csak az ötvenes években mondhatjuk közvetlennek, mindent felülmúlónak a megjelenő történelmi szintézisekre gyakorolt befolyását. Egyébként inkább a historizálás folytonosságáról beszélhetünk. Ráadásul – s ez némileg bonyolítja a képet – a historizálás ellenhistorizálásra ösztönöz, s persze az is lehetséges, hogy a poli-

tika a maga durvaságával már kivonul egyes korszakok ábrázolásából, míg ugyanakkor más korszakok leírásába közvetlenül is beleszól.

Mindezt azért szükséges elmondani, mert az 1960-as évekre – s a Molnár Erik szerkesztette kétkötetes összefoglalót ez jellemezte – már (éppen az ötvenes évek ellenhatásaként) jelen van az ellenhistorizálás két ága: a sztalinista historizálással szembeni demokratikus historizálás és a szakszerűségre való törekvés. Ugyanakkor még az is érezhető, hogy míg például a XIX. század bemutatásába már nincs a politikának közvetlen befolyása, addig az 1918/19-es forradalmaktól az addigi napjainkig húzódó részben a szerzők kényes egyensúlyi játékot játszanak azért, hogy megfeleljenek a szakmai tisztesség és a nyilvánvaló, közvetlen ideológiai-politikai követelés egymással nehezen összeegyeztethető igényeinek. Mindebből az következik, hogy az 1964-es kétkötetes Magyarország-történet színvonalában, igényességében ugyan messze-messze meghaladja az ötvenes évekbelit, de továbbra sem építhet az autonóm gondolkodás kizárólagosságára. (Az autonóm gondolkodás kifejezés itt annyit jelent, hogy a szintézist ugyan befolyásolja a magyar szellemi kultúrába mélyen beépült történelmi legitimációs igény, de ennek nincs közvetlenül érzékelhető politikai-ideológiai lenyomata.) Egyébként részben éppen a hatvanas évek elején tűntek fel, értek be azok a tehetségek, akik képességeikben, készségeikben, képzettségükben már ott hordozták magukban egy új, színvonalas szintézis lehetőségét.

Kitűnő, tehetséges emberek egyre több alapos részmonográfiát írtak. Minden jel arra mutatott, hogy a lassan-lassan rehabilitált régiek és az immár korosodó középnemzedékké érettek között van elég alkalmas ember. A politika egyre enerváltabban érvényesítette a maga direkt elvárásait – legalábbis a történettudománnyal szemben. Ha beleszólta valamibe – mert azért beleszólta! –, akkor az igazából a XX. századot boncolgató kérdésekre vonatkozott, de ott sem mindegyikre. Igaz ugyan, hogy a történetírás hatalmi pontjaira még mindig inkább azokat állították, akik formailag is elkötelezték magukat az egyetlen párt mellett, de ez nem minden esetben jelentette azt, hogy a vezetői pozícióban lévők közvetlen politikai érdekérvényesítést végeztek volna. Így tehát, ha valaki már nem akart az ideologikus elvárásnak túlzottan megfelelni, akkor – legrosszabb esetben – munkahelyi, hierarchikus konfliktussal kellett szembenéznie, és már kevésbé fenyegette annak veszélye, hogy politikai felelősségre vonással kell számolnia. A folyamat jeleként megszűnőben volt a világnézeti uniformizáltság hangsúlyozása. Ugyanakkor a történészek a nagyszámú, azóta megszületett tanulmány, monográfia okán többet tudtak, és sok kérdést – mivelhogy az idő segít a tisztázásban – jobban is láttak. A politika beleszólási agresszivitása csökkent, illetve meghatározott területekre irányult; jónéhány történészben ott feszült az elődökre támaszkodó, de őket meghaladni akaró bizonyítás kényszere és képessége. Sőt! Annak is nyomát lelhetjük, hogy – saját tradíciókhoz híven – a történetíráson belül ismét megjelentek azok a politikai érdekkonfliktusok, amelyek – ha szakszerűségre támaszkodnak – éppoly inspiratív erőt jelenthetnek, mint amennyire ítéletet torzíthatnak.

S elkezdődött a nagy erőfeszítés, a 10 kötetes Magyarország története máig be nem fejezett világrahozatala. Tízennégy esztendővel az első kötet

megjelenése után még mindig nincs vége. Igazából nem tíz, hanem húsz kötet lesz, hiszen minden kötet két kötet (például: 5/1, 5/2). A szerkesztés merev intranszigienciával tagadja ezt az egyébként látható tény – ezért azután mindig csak az első kötet elején van tartalomjegyzék, hiszen egy kötethez csak egy tartalomjegyzék tartozik.

Hatalmas, reprezentatív szerkesztőbizottsági névsor fémjelzi a kiadványt. Titkárostul, elnököstül 28 fő (a szerkesztőbizottság tagjainak egy része időközben elhunyt). A névsor egyébként tüzet és vizet tartalmaz, hiszen együtt van Andics Erzsébet és Mályusz Elemér, Nemes Dezső és Kosáry Domokos.

Az egyes kötetek szerzői listája is több nevet tartalmaz, hiszen rendszerint 9–10 fő írt (ír?) egy-egy könyvet, s ha minden jól megy, akkor – valamikor – egy méter hosszú magyar történelme lesz annak, aki kívárja és megveszi a húszkötetes tíz-kötettest. Az igazi kérdés azonban az, hogy a felkészült, tehetséges történészek valóban be tudták-e váltani azt a potencialitást, amit személyük magukban hordozott.

A válasz egyértelmű: saját, nekik juttatott porciójukon belül részben igen, egyébként nem. A helyzet tudniillik kísértetiesen emlékeztet egy szocialista nagyberuházásra: lehet kitűnő egyik-másik mérnök, munkás – amit együtt felépítenek, az torz. Mert hát ez történt. Jóval az ötvenes évek után a magyar történettudomány – minden ellenkező, tudatos szándék dacára – felépítette a maga Sztalinvárosát.

A hetvenes évekre ugyan sok feltétel kedvezőbb lett, de egy tényező nem módosult: érintetlen maradt a magyar történettudomány ötvenes években, szovjet mintára kialakított intézményes szerkezete, minősítési rendszere. Továbbá: a könyvkiadás szerkezete is megőrizte a sztalinista struktúrát. Mindez együtt azt jelentette, hogy csak intézményes, szerkezetileg meghatározott keretek között nyílt mód egy szintézis létrehozására. Nem úgy, hogy két-három történész összeáll és elmegy egy kiadóhoz, vagy hogy egy kiadó odaadja az ő ízlésének megfelelő szerzőknek a megírás lehetőségét. Ráadásul a szovjet típusú minősítési rendszer, kombinálva a garantáltan szakmai féltékenykedést termelő intézményes beosztással (intézet, egyetem), kizárta annak lehetőségét, hogy valaki – ha fel is ajánlották volna – el merje vállalni mondjuk egy három kötetes, korszerű szintézis megírását. (Hangsúlyozni szeretném: megítélésem szerint erre jó néhány történész képes lett volna, hiszen a megjelent, részkérdésekre koncentráló, de nagyívű monográfiák éppúgy bizonyítják ezt, mint a tág horizontú értékelő, áttekintő tanulmányok. Az illendőség kedvéért élőket nem sorolnék, de a halottak közül felemlíthető pl. Szücs Jenő, Makkai László vagy Ránki György.)

A normális valószínűleg az lett volna, hogy többen is megkíséreljék a koncepciójuknak, értékítéletüknek megfelelő szintézisteremtést – netán irányzatosságban, hangsúlyban eltérően más és más Magyar Történetet írjanak!

E helyett azonban – a szerkezet kényszere és a szerkezetet reflektálatlan azonosulással vagy rossz érzéssel működtetők okán – tipikusan a pazarló gazdaság szocialista modellje kezdett el működni. A történettudományi intézményrendszer önlegitimációs kényszere párosult a tudomány számára halálos veszélyt jelentő népfrontpolitikával. Csak nehogy valaki kimaradjon,

csak nehogy irányzatosság érvényesüljön! Mindehhez hozzájött, hogy a tudomány régi és új hatalmi funkcionáriusai egyaránt igényt tartottak a beleszólásra. Egyre grandiózusabb keretek jöttek létre, a vállalkozás egyre többbe került (kerül?), miközben egyre kisebb lett annak az esélye, hogy a kitűnők megkapják a tehetségükhöz és képességeikhez mért kifutási lehetőséget. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha népfrontos és szerkezetileg prejudikáltan hatalmassá duzzadt vállalkozás indult, akkor egyetlen lehetőség a tűz és a víz összeegyeztetésére, ha kiiktatják a véleményalkotás, az önálló, személyre szabott konceptualitás lehetőségét. Természetesen ezzel a megoldással együtt jár az is, hogy egy kötetbe kerül a tehetséges a tehetségtelennel, s a tehetséges igazából meg sem mutathatja, hogy mennyire tehetséges. Az már csak logikus következmény, hogy az eltérő színvonalú, eltérő beállítottságot tükröző részek nyomdailag s nem gondolatilag illeszkednek. Ugyancsak a pazarló gazdaság eredményeként tarthatjuk számon azt is, hogy miközben rendkívüli mértékben megnő a szintézis körül ténykedők hada, igen alacsony szinten marad a szerzők javadalmaztatása. De hát még örülhetnek, hiszen – úgy mond – egy ráfizetéses vállalkozás után is csak kapnak valamicskét.

Létrejön egy szellemi nagyberuházás, aholis a tehetségben benne reked az, amire igazán képes lenne; amely jóval több emberi és anyagi erőfeszítésbe kerül, mint az szükséges lenne; s amely nem szünteti meg, csak éppen eltakarja a hiányt. Mert a pazarló gazdasággal együtt jár a hiány is: esetünkben az arcnélküliség, vagyis a szerkezet által diktált kényszerből adódó koncepciótlanság.

A magyar történettudomány – kitűnő képviselői ellenére – szerkezeti és ily módon indirekten politikai kötöttségei miatt máig nem tudott olyan szintézist létrehozni, amely egy mezőben, egy keretben tudná tartani a történelmet és a róla való gondolkodást. A helyzet – miután itt egy hosszú idősoros folyamatról van szó – csak lassan változik. Még jó ideig eltart az, hogy szakmai értelemben vett mikristályosodott iskolák, irányzatok jellemezzék a magyar történetírást. A monográfiák, a tanulmányok szintjén megvannak az ígéretes kezdemények, de ez messze van még attól, hogy kiforrott irányzatosságáról beszélhessünk.

2. A történettudomány intézményrendszerében remélhetőleg érvényesülnek a tudomány egészére érvényes változások: megszűnik a szovjet típusú minősítési rendszer és a kutatás-tanítás mesterkélt, a realitásokat soha ki nem fejező szétválasztása. Megítélésem szerint – a sajtószabadság és a szponzorálás szabadsága hatásaként – örvendetesen kitágult a szakmai nyilvánosság; a monopóliumok szűnőben vannak, illetve megszűntek. Ma pontosan annyi egyesülete van a történészeknek, amennyit létre akarnak és tudnak hozni, s annyi publikációs fórumuk, amennyit így vagy úgy el tudnak tartani.

Ami hiányzik: egy komoly belső ösztöndíjrendszer, amely egy keretintézetbe csatlakozva tudna működni. (Keretintézet alatt értem az infrastruktúra és a kiszolgálószemélyzet egységét.) Az a lehetőség hiányzik, hogy a kutatás és az oktatás, azaz az akkumulálás és a kibocsátás hosszabb (egy-két éves) egymást váltó idősorban redéződhessék. Ez az ösztöndíjrendszer arra is módot adna, hogy javítani lehessen a jelenleg igen rossz hatékonysággal működő utánpótlási mechanizmust is.

3. Mondandóm egészéből kitűnik: a tudományterület egészét átfogó rendszeres (vagy egyedi) kongresszus megrendezését értelmetlennek gondolom. Jelenlegi tudománytörténeti helyzetünkben sokkal inkább az irányzatoság, az iskolateremtés erőfeszítését s ebből következően a szűkebb körre kiterjedő műhelymunkát, eszmecsere-t szorgalmaznám. Semmi értelmét nem látom annak, hogy a tűz és a víz, a tehetség és az igénytelenség, a szakmai minőség és a politikai indíttatású és funkciójú történészkedés egy fórumba kényszerüljön.

* * *

Gyáni Gábor

MTA Történettudományi Intézet

1. Nehéz a kérdésre pontosan válaszolni, mert hiányzik a szakma önismerete. Arra gondolok, hogy kevés (és ez még eufémizmusként is hangozhat) olyan historiográfiai elemzés készül, amely feltárná, a szakmabelieknek és a kívülállóknak egyaránt bizonyítaná a szemléleti egyezéseket és különállásokat a mai és a közelmúltbeli történetírásban. Az ilyen önreflektív, a szemléleti-módszertani választásokat tudatosító, sőt hitelesítő elemző-kritikai kutatás hiányában a történetírás formátlan massa, melyben még a szakmabelinek sem mindig könnyű az eligazodás.

Saját tapasztalatomból tudom, hogy mennyire nem nyilvánvaló: adott történeti problémák, az átlagosnál több figyelmet kiváltó témák megközelítése vagy a senki által nem megkerülhető alapkérdések taglalása milyen differenciált. A régió-vita áttekintésekor (ld. Történészviták hazánk Európán belüli hovatartozásáról. Valóság, 1988/4.) vagy legutóbb az asszimiláció fogalom társadalomtörténeti használatát elemezve (Concept of Assimilation in Hungarian Social History. Előadás a 3. pozsonyi szimpóziumon, 1992 november) újjólág és újjólág igazolva láttam, hogy vannak szemléleti különbségek a magyar történészszakma mainstreamjén belül. Kérdés, hogy ezek az olykor nem is elhanyagolható nézetkülönbségek tekinthetők-e irányzatoknak, sőt iskoláknak. Erről nem mernék határozott véleményt nyilvánítani.

Természetesen számos köztudott szemléleti különbség ismert előttünk, melyekről nem vagy ritkán beszélnek nyilvánosan, de amelyek intézményesen és informálisan mindenkor megnyilvánulnak. Vannak például marxista történészek és vannak nem marxisták. Tekintve, hogy alapjában szinte mindenki marxista képzést nyert – eltekintve most a legkorosabb történész generációktól –, nem olyan egyértelmű: ki tartozik ehhez, ki a másik táborhoz. Számomra azonban nem szokott kétséges lenni, hogy kit tekintsek marxistának, bár az utóbbi egy évtizedben (!) ez már majdnem szégyellnivaló, szinte leplezett beállítottságnak számított. Vannak továbbá nemzeti szemléletű történészek, elsősorban a 19. század kutatóit osztotta meg az 1848/49-hez, valamint a kiegyezéshez és a dualista rendszerhez kapcsolódó eltérő szemléletmód. (Erről Hanák Péter írt kimerítően a Valóság 1973. és 1974. évi decemberi számaiban.)

Ami számomra közvetlenül fontos, az a köztem (és hasonszórú társaim), valamint a „hagyományos” történészek között húzódó mély különbség, mint ami szintén tagolja a mai történetírást. Arról a különbségről beszélek,

ami a túlnyomórészt narratív és politikai eseménytörténetet író történészek, valamint azok között áll fenn, akik fogalmibb, netán kvantifikáló vagy antropológizáló társadalomtörténetet kívánnak művelni. Ha van jogosultsága eltérő irányzatokról beszélni ebben az értelemben (szerintem igen), akkor történetírásunkban a hetvenes évtized végétől, a nyolcvanas évtized elejétől számíthatjuk ezt a fajta megosztottságot. A társadalomtörténet új jelszavával ekkor színre lépő, zömmel a hetvenes évtized elején végzett fiatal történészek legalábbis úgy tudták, hogy ők szemben állnak a „hivatalos” és tárgyabandó módszereiben megcsontosodott történetírással. Hatott rájuk a nyugati, főleg az angolszász és francia „új történetírás”, majd „régij új történetírás” megannyi áramlata, s ők a felzárkózók, valamint a hazai pionírok szerepét kívánták betölteni. Ebből született a Hajnal István Kör, az ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszéke, a Mikrotörténelem c. éppen most beszüntetett könyvsorozat, sőt még talán a BUKSZ című folyóirat is.

Más kérdés, hogy ez az új orientáció maga sem mutat belsőleg egységes képet, annak megfelelően tagolódik, ahogyan a nyugati történetírást is megosztja e téren a szcientizmus iránti elkötelezettség (az ún. social-scientific történetírás) és a „neohistoricista” jellegű antropológiai és narratív történetírás divatja. Nálunk ugyanis még napjainkban is nagyobb a szakadék a társadalomtörténet e fogalma jegyében múltat kutatók és a „hagyományos” történészek között, hogy gyakorlati jelentőségre tehetne szert a táboron belüli divergencia.

2. Jó lenne, ha fennmaradhatnának az akadémiai kutatóhelyek (pl. maga az Intézet, ahol én is dolgozom), de ugyanakkor intézményesen is szerepet kaphatnának a post-graduális képzésben. Ezt azért látom fontosnak, mert szakmánkban ma az akadémiai intézet van leginkább jelen a nemzetközi történészvilágban, általa kapcsolódik a hazai történetírás a legszorosabban és a legtöbb szállal a külföldi és főként a mérvadó tudományos körökhöz és személyiségekhez. Ha egyszeriben felszámolnák ezt a kutatóhelyet, sokkal provinciálisabbá válna a magyar történetírás. S egyébként, kulcsszerepe lehetne az akadémiai kutatóknak személy szerint is abban, hogy összekössék máshol dolgozó kollegáikat a külvilággal.

S ezzel az egyetemek problémájához érkeztünk. Nem vitás: politikai rendszerváltás ide, politikai rendszerváltás oda, túl sok érdemi változás nem játszódott le tudományunkban, annak az egyetemekkel kapcsolatos részében. Lényegében ugyanazok oktatnak ma is, mint korábban, lényegében ugyanazt tanítják ma is, mint azelőtt, lényegében fennmaradt az oktatás korábbi tantárgyi szerkezete és így tovább. Az egyetemek, sok tekintetben, konzerváló erő benyomását keltik, itt talán a radikális változtatások követelése sem túlzás. Általános probléma ez térségünkben, legutóbb a szlovákoktól hallottam a szlovákiai egyetemi történészképzés hallatlanul alacsony színvonaláról.

Mivel a Történelmi Társulat szinte a teljes működésképtelenség szintjére zuhlott az elmúlt egy-másfél évtized során, az elmúlt évtizedben volt igény teljesen új egyesület alapítására. A Hajnal István Kör, úgy tűnt, valamit pótolhat a keletkezett űrből; mára viszont bebizonyosodott, hogy mozgalmi életet tartósan senki sem kíván élni. Ezért, úgy vélem, korlátozottak a szakmai egyesületekhez fűződő reális elvárások. Viszont: több ilyen egyesületre

lenne szükség (pl. regionális és tudományos részterületek szerinti alapon), és a több-kevesebb ideje létező egyesületeknek pedig markánsabb tevékenységet kellene kifejteni (tudomásom szerint az agrártörténészek, a középkorkutatók, a gazdaságtörténészek, a szociológusok között megbújó társadalomtörténészek alkotnak efféle szervezeteket).

Az egyesületek működésének egyik nyilvános kifejeződése lehetne pl. a folyóirat és más rendszeres kiadvány. Ma sok rendszeres kiadvány van ugyan szakmánkban, ám ezek zömmel profiltalanok, eklektikusak és egyenetlen színvonalúak. Az egyetemi és főiskolai acták pl. majdnem haszontalanok, mert belterjesen szerkesztik őket (olyanok – is – publikálhatnak bennük, akik máshol nem képesek megjelentetni írásaikat); másrészt gyakorlatilag hozzáférhetetlenek a tágabb szakma és méginkább a külvilág számára. Minden egyetemen ki kellene adni egy történész folyóiratot és/vagy egy szintén országosan terjesztett könyvsorozatot; az állami könyvkiadás szinte teljes összeomlásával a tudományos publikációk gondozása – az amerikai rendszerhez hasonlatos módon – egyetemi feladattá is vált. Az ilyen publikációs forma, a tudományos kommunikáció így megvalósuló decentralizálása azonban csak akkor képes megfelelő szakmai színvonalat fenntartani, ha nem ragaszkodik foggal-körömmel a helyi szakmai potenciálhoz, ha kívülről is fogad szerzőket, s nem rendeli alá magát a helyi publikációs vágyaknak és elvárásoknak. Egy szegedi, pécsi vagy debreceni egyetemi szakfolyóirat éppúgy lehet országos szaklap, mint az Uri utcában, a Várban szerkesztett Történelmi Szemle, Századok vagy História. Valójában ezért is nehéz ilyen alapon helyi szakfolyóiratot indítani, mert nagy a helyi ellenérők érdekeltsége és hatalma. De vannak biztató példák, ilyen a szegedi Aetas, a pécsi (általános humán tudományi) Janus, a debreceni filozófiai periodika, a Gond, hogy csak a legérdekesebbeket említsem.

3. Úgy tudom, összesen egyszer került sor ilyen rendezvényre, 1953-ban, a sztalinista kultúrpolitika kezdeményezésére. Ismerve a nagy konferenciák szervezésének problémáit és e konferenciák szakmai laposságát (persze mindig vannak üdítő foltok egy-egy konferencián), határozottan ellene lennék egy ilyen monstre show műsor rendezésének.

Nem vitás ugyanakkor, hogy a szakmai kommunikáció e formája hasznos és elengedhetetlen, ezért bűnös mulasztás terheli mindazokat, akik nálunk kiirtották a nagyobb konferenciákat. Ilyenekre az ember, ha magyar, csak külföldön jár, csak ott rendeznek hasonlókat. A tudományterület egészét átfogó magyar történészkongresszusra nincs, de kisebb, ám azért népes konferenciákra igenis nagy szükség lenne, olyanokra, melyek évente-kétévente kerülnének sorra. És e konferenciák szervezésénél a formális (felolvasásos) üléseket elegyíteni lehetne a vitára alapozott panelekkel, olyan problémákat választva ki, ahol időszerű, sőt kívánatos a szakértők egymásnak ugratása. Határozottan pártolom az így elképzelt tematikusan és/vagy időrendileg behatárolt átfogó konferenciák hazai meghonosítását. E forma haszna, többek között, hogy a személyi kontaktusok megteremtését, kiterjesztését és életben tartását mindennél inkább segíti. Ez ezen konferenciák egyik fő vonzereje. Kis ország a miénk nem túl sok történésszel, ám ehhez képest rosszak a szakmán belüli személyi kapcsolatok – ezen javítának a rendszeres és ran-

gos konferenciák. Mert e konferenciának rangosnak kell lennie, olyannak, amely a megmérettetést is szolgálhatja, akár a tudományos és az egyetemi hierarchiában való előrejutás esélyeit is befolyásolva. Nem pusztán formalitás, hanem próbakő egyénnek és tudományos műhelynek egyaránt. Közvéleményteremtő fórum, ahol kiderül: hol van és hol nincs, illetve miben van és miben nincs konszenzus. Ahol manifesztálódik: kié az igazolható tudományos vélemény és szabad vita keretei között vívható ki a valódi tudományos tekintély, amely nem úgy oszlik el, mint eddig történt, hogy politikai lojalitás, törzsi hovatartozás, személyi elfogultság dönt felőle (ld. az akadémikusok kiválasztásának procedúráját), hanem a bizonyított erudíció alapján.

Ha van értelme nagy konferenciák vissza-visszatérő megrendezésének, akkor ez lehet annak legfőbb funkciója. Ti. elegendő van a formális, unalmas és érdektelen, a hierarchia (és a gerontokrácia) jegyében imitált ünnepi összejövetelekből, amelyek igazi szerepe a status quo legitimálásában van. Ezeket a merő üresjáratokat nem lenne célszerű időről-időre megismételni még tágabb keretek között. Eretnek ötletem lényege: bízzák egyszer a dolgot a szakma közrendű művelőire, akik csak statisztaként szoktak közreműködni az üres szakmai rituálékon. Ez azonban csak fantáziálás, hiszen azt feltételezi, hogy szakmánk közéletében is zajlik a demokratikus átalakulás. Nem, erről nincs szó. Ezért továbbra is érvényben marad az a múltban jól bevált stratégia: mindenki rendezkedjen be a maga szűk köreibben, és lehetőleg óvakodjék a másokkal való érintkezéstől. Így legalább nem vagy kevesebb baj érheti. A következmények ismereteseek: a teljesítmények, a művek kritikai recepciójának szinte teljes hiánya, a vitakultúra elcsökevényesedése, a viták kihalása, a történeti kutatások értelmetlen szétaprózódása és a problémaérzékelés elbizonytalanodása, sivár szakmai közélet, unalmas vagy a kívülálló más kötődésűek számára érdektelen/érthetetlen tanulmányok garmadája. Nem gondolom, hogy ez a negatívan bemutatott jelenlegi helyzet egycsapásra megváltoztatható lenne pl. a szabad vitákon nyugvó konferenciák rendszeresítésével, de egy lépést lehetne tenni abba az irányba, hogy fellazuljon a magyar történetírásnak egy szerencsére már elmúlóban lévő diktatórikus társadalmi berendezkedéshez szabott belső rendje, etosza és viselkedési kódexe. Ezt várva bízom a jövőben.

* * *

Gyimesi Sándor Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

A válasz, mint minden ilyen kérdésnél, attól függ, hogyan határozzuk meg a fogalmakat, jelen esetben mit értünk történeti iskolán. Ezért szét kell bontanunk a választ.

Szorosabb értelemben véve azt tekinthetjük iskolának, amikor egy nagy kutató és nevelő crejú egyéniség (a kettő nem mindig esik egybe) körül olyan fiatalabb kutatók köre gyűl össze, akik nemcsak módszerben és szemléletben bontcolgatják, amelyeket az iskolateremtő tudós felvetett, de meg nem oldott, az általa megkezdett utakat járják végig, vagy legalábbis az ő eredményeinek csúcsáról körülpillantva fedeznek fel új utakat és megoldandó kérdé-

seket. Nem kell, hogy ez feltétlenül tanár-tanítvány viszonyt jelentsen a szó szorosabb értelmében. Egy iskola tagjai nem csupán az iskolateremtő egyetemi tanítványaiból állnak, „kívülről” és később csatlakozók is vannak. Sőt néha a személyes kontaktus is elmaradhat: maguk a művek is ösztönözhetnek követésre. Természetesen nem jelenti ez azt, hogy e kutatók később ne válnának önállóvá. Sőt egy idő után ennek így is kell lennie. Valami azonban az indíttatásból végigkíséri életünket, szétágazó életútjuk, témáik és módszereik differenciálódása ellenére marad valami közös bennük. Ilyen értelemben vett történeti iskola nincs Magyarországon, de kettőnek a nyomai fellelhetők. Az 1960-as években Pach Zsigmond Pál és Szabó István körül kibontakozott iskola második generációjáról van szó. Az egyiket Ránki György egykori tanítványai alkotják, akik ipar- és társadalomtörténettel foglalkoznak, a másikat jobb híján debreceni agrártörténeti iskolának nevezhetjük. Ez utóbbi első sorban Orosz István körül csoportosul, bár a volt Szabó István tanítványok közül többen részt vettek (s vesznek) formálásában.

E két csoport egyúttal arra is utal, hogy iskola létrejövéséhez egy kiváló mester és tehetséges követők egymásra találásán túl megfelelő külső feltételek is kellenek. Tanulási (ösztöndíjak), kutatási (megfelelő munkahely) s mindenekelőtt publikálási lehetőségek. A Ránki-iskola pl. töredékesebb lenne azok nélkül a lehetőségek nélkül, amelyekkel Ránki György nem mint debreceni professzor, hanem mint a Történettudományi Intézet igazgatója rendelkezett. A Szabó István növendékek szerényebb lehetőségei inkább csak egy vidéki egyetem, múzeum vagy levéltár körére szorítkoztak. Az iskola így irányult a helytörténet felé. Tehetségüket mutatja, hogy nagy részük van abban, hogy azt a történettudomány elfogadott ágává tették, sőt a történettudomány megújulásának egyik alternatíváját is létrehozták benne.

Tágabban értelmezve az iskolát azokra, akik egy-egy nagy kutató egyéniségtől kaptak indíttatást, s azt szemléletükben (legalábbis annak részeként) tovább hordozzák, már jobb a helyzet. Elsőnek Niederhauser Emilt kell említenünk, akitől (akár bevalljuk, kár nem) valamennyi Kelet-Európával foglalkozó történész tanult, s aki az összehasonlító módszernek is meghonosítója, talán formális iskola nélkül, de sok követővel. Szabad György szemináriumai-ban szintén sokan kaptak indítást a kutatómunkára, valamelyes egység azonban csak a hazai polgárosodás korai szakaszának kutatói között jött létre közülük. Hasonlóképpen sok történészt indított útjára H. Balázs Éva, de közös vonás alig van bennük. A történetkutatás filológizáló irányzata a szegedi Karácsonyi Béla tanítványai között szerzett híveket, ebből leginkább Kristó Gyula köre formál iskolaszerű képződményt. A Latin-Amerika-történet kutatása, amelyet Wittman Tibor indított el, Anderle Ádám tevékenységével kapott szervezeti keretet, megszilárdulni azonban – eredményei ellenére – nem tudott. Nyomokban található Katus László matematizáló gazdaságtörténeti irányának hatása, s bár kutatók felneveléséig nem jutott, módszertani útravalót sok hallgató kapott Kovács Zoltán történeti demográfiai gyakorlataiból is. Az előbb már említett külső feltételek hiánya miatt nem alakult ki iskola Paulinyi Oszkár körül, bár sajátos, a gazdaság- és társadalomtörténetet egyesítő látásmódja, forráskezelésének pontossága és témái (város- és bányászat-történet) predestináltak volna erre. Hatása volt, de tanítványai nem lettek.

Korai halála vetett véget Bolla Ilona tevékenységének, amely egy település-történeti iskola alapjait látszott lerakni.

Azt is meg kell említenünk, hogy az utóbbi évtizedek korszelleme nem kedvezett iskolák kialakulásának. Nem a marxista szemlélet hivatalos ideológia rangjára emelésére gondolunk: ez legfeljebb a történetfilozófiai iskolák számára jelenthetett volna egyre lazuló kötelékeket. Sokkal inkább arra, hogy a 60-as, 70-es évek ifjabb történész generációi, pontosabban: nagyobb részük, a maguk erős önérvényesítési vágyát a szülőikkel szembe forduló kamaszok módjára, elődeik megtagadásával vélték a leggyorsabban kielégíteni. Gyorsan megtanulva a számítástechnika alkalmazását, technikákkal helyettesítették az alkotó gondolkodást, gyors látszateredményeket értek el. Ezek megőrzésére, értékként való elfogadtatására pedig a diszkontinuitás, az előző eredmények és módszerek kétségbevonása látszott a legalkalmasabbnak. A könnyű sikernek kevesen tudtak ellenállni: iskola alkotására kevesen, a valódi iskolák átmentésére remélhetőleg elegen. Belőlük fognak kikerülni a jövő évezred iskolateremtői, néhány évtizedes vákuum után.

Ez vezet el bennünket a válasz harmadik részéhez. A történettudományba diszkontinuitást hozó középnemzedék s a hozzájuk felzárkózó fiatalabbak (a legfiatalabbakra már alig van vonzásuk) körében kialakuló csoportosulásokról van szó, amelyek nem iskolák még tágabb értelemben sem, csupán irányzatok, ahol a szemléleti, módszertani vagy tematikai rokonság az érdekérvényesítés szempontjaival keveredik. Ezek néha egy-egy idősebb, tekintélyes és befolyásos kutató zászlaja mögé húzódnak, anélkül, hogy szellemiségüket átvennék. Ilyen a Hanák Péter körül kialakult s Közép-Európa (igazából a Monarchia) történetével foglalkozók csoportja, vagy a polgárosodást kutató, erősen szociológiai beütésű társaság Bácskai Vera körül. A többi csoportosulási kísérlet egyelőre még nem tudott valódi irányzatot létrehozni.

Mindabból, amit mondtam, kitetszik, hogy csak a gazdaság és társadalomtörténet területére, vagy legfeljebb az azzal érintkező szférákra szorítkoztam, kompetenciám erre terjed ki. A tanulságok, ha vannak ilyenek, azonban a történettudomány egészét érinthetik.

* * *

Hermann Róbert

Hadtörténeti Intézet és Múzeum

1. Véleményem szerint meglehetősen nehéz meghatározni, hogy vannak-e ilyen, jól elkülöníthető, jellegzetes iskolák és irányzatok. A fiatalabb történészi korosztályok között azonban érzékelhető egy igen erőteljes visszatérés a múlt századi pozitivistá hagyományokhoz. Igaz, a politika-, gazdaság vagy hadtörténetet nehéz is a tények feltétlen tisztelete és a meglehetősen aprólékos forrásismeret és -kutatás nélkül művelni. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az idősebb történészi generációk többségét ne egy ilyenfajta megközelítés jellemezte volna – de az 1948 utáni történetírásban volt egy igen erőteljes ideologizáló jelleg, s ez nem ritkán került ellentétbe a tények-

kel, a tények tiszteletével. Ez a visszatérés azonban – véleményem szerint – nem jelent beszűkülést, az összefüggések felismerésére való képtelenséget; „csupán” nagyobb pontosságot. A kutatás és az oktatás szétválasztása miatt nemigen volt esély komoly iskolák kiépülésére, s ezen a mesterséges falon csupán néhány jelentős tanáregyéniség tudott áttörni. Azt azonban nem merném állítani, hogy a körjük szerveződő tanítványi kör iskolát jelent-e, vagy csupán egy adott korszak vagy részterület iránti nagyobb vonzalmat feltételez. A nagyobb és szélesebb ösztöndíjlehetőségek miatt az ifjabb generációk ma már viszonylag szabadon tájékozódhatnak az európai történeti iskolák és irányzatok között, de hogy ez itthon történeti iskolák és irányzatok létrejöttét fogja-e eredményezni, azt szerintem nem lehet egyértelműen megállapítani.

2. Jó lenne, ha egyre inkább az egyetemek válnának a kutatás központjává is. Tudom, hogy ez régi vita a kutatóintézetek és az egyetemek között, de véleményem szerint ma egyik sem tölti be igazán a feladatát. A kutatóintézetekben folyó munkáról az utánpótlás lehetséges bázisául szolgáló egyetemistáknak a legtöbb esetben fogalmuk sincs, hacsak magánúton be nem vonják őket valamely kutatási terv munkálataiba. A kutatóintézeteknek viszont inkább csak az egyes munkatársak személyén keresztül van kapcsolatuk az oktatással. Nem az eddigi kutatóintézeti hálózat felszámolását, hanem az egyetemekhez történő közelítését, a közöttük levő határok nagyobb átjárhatóságát tartanám szükségesnek. Ugyanakkor jónak tartanám újabb kutatóintézetek létrehozását is – akár közvetlen kapcsolatban az egyetemekkel. A folyóiratok terén jó lenne végre elérni, hogy a szakfolyóiratok abban az évben jelenjenek meg, amelyet rájuk nyomtatnak. Kívánatos lenne a Történelmi Tár eredeti formátumban és tartalommal történő felelevenítése. Jelenleg ugyanis – tapasztalataim szerint – a forrásközlemények megjelentetése ütközik a legtöbb akadályba.

3. Ha ez a megrendezés valóban rendszeresen történne, akkor igen. S főleg akkor, ha szakítana az ilyen jellegű reprezentatív kongresszusokat jellemző szervezési módszerekkel. Jelenleg ugyanis az ilyen rendezvényeken (és itt most nem az egyes korszakokról vagy szakterületekről tartott konferenciákra gondolok) mindig ugyanaz az ötven ember jut szóhoz. Kétségtelen, hogy ők azok, akiket eddigi eredményeik, a tudományos intézményrendszerben betöltött pozícióik vagy az informális struktúrákban elfoglalt helyük erre leginkább predesztinálnak. De a magyar történelemszociológia nem ötven emberből áll. Egy ilyen kongresszuson minél nagyobb teret kellene kapniuk a külföldi magyar történészeknek. (Elképzelhetőnek tartanék például egy olyan kongresszust, amelyen csak ilyenek adnának elő.) A szervezéssel vagy a téma-választással kapcsolatban csak általánosságokat tudnék mondani. Igen jó lenne viszont egy olyan konferencia vagy kongresszus megrendezése, amely a történetírás – történeti publicisztika – oktatás háromszög kapcsolatát vizsgálná. Egyszerűen képtelenségnek tartom ugyanis, hogy némelyik tankönyvből húsz-harminc év kutatási eredményei hiányoznak, s hogy a történeti publicisztikában (és itt nemcsak a napilapokra gondolok) mennyi téves vagy félinformáció lát napvilágot.

1. Véleményem szerint szerencsés lenne ezt az egy kérdést két részre bontani, hiszen iskolák és irányzatok az én fogalmaim szerint más-más kapcsolódási pontokat jelölnek. Úgy gondolom, egy „iskola” lényege nem a tudás mechanikus átadása, hanem részben módszerbeli elemek s a történelmi értékelés mikéntjének folyamatos, szubjektív bemutatása; részben mindannak a hatásnak, amelyet ez a kapcsolat jelent, mérlegelése, folyamatos elfogadása vagy elutasítása, s rendszeres közös eszmecsere. Más alapon is létrejöhet egy-egy időszakos szakmai együttműködés, egy-egy téma közös feldolgozása, de ez – szerintem – még nem „iskola”. Az említett módon szerveződő hazai iskolák száma, úgy látom, sokkal kisebb annál, mint amennyi iskolateremtésre alkalmas történésszel rendelkezünk, s még kevesebb annál, mint amekkora igény van rá elsősorban tehetséges egyetemisták, történész hallgatók részéről.

Ennél jóval több irányzat tapintható ki a hazai történetírásban, s ez rendjén is van. Ezek egy része nem, más részük megindult az intézményesülés útján is. Szerveződésük több alapvető okra megy vissza, így a teljesség igénye nélkül említhetném a forrásokhoz s a források feldolgozásához való viszonyt, a személyes történelmi látásmódot, a szubjektív hazai és külföldi szakmai kapcsolatokat.

2. A történettudomány intézményrendszere s ennek megítélése nehezen szakítható ki a magyar tudomány, s főként a humán tudományok egészének jelenlegi helyzetéből. Hogy milyen változásokat szeretnénk, arról nyilván hosszan lehetne álmodozni. Én a pénztelenség sokat emlegetett indokát gyakran nem tudom olyanformán elfogadni, ahogy hallom –, úgy érzem, sokszor toposzként hangzik el. Biztos vagyok benne, hogy a tudomány, így a történettudomány finanszírozása is – egészséges és tehetséges önmenedzselés mellett – alapvetően az állam kötelessége. A belátható közeljövőben ezért egy, az állami költségvetéstől függő intézményi változást nem tartanék jónak, mert az a káosz kiteljesedésének veszélyét hordozná magában.

Más a helyzet az egyesületekkel. Igen fontosnak tartanám, hogy akár kronologikus alapon, korszakok szerint, akár tematikus módon egyesületek szerveződjenek. Erre jó példaként említhető máris a középkor, amely területen – bár én nem tartozom ennek a korszaknak kutatói közé – számomra igen érdekes és lényegi változásokat látok. Hasonlóan képzelem el pl. a kora újkor területének szakmai alakítását.

A folyóiratok számát én nem gyarapítanám. Inkább arra fektetnék hangsúlyt, hogy a már meglévők esetében biztosítva legyen a rendszeresség s az időben való megjelenés. Ez segítene a publikálási feltételeken, emelhetné a színvonalat, s lehetőséget teremtene a tudományos életben nélkülözhetetlen kritika (pozitív és negatív) megjelentetéséhez, hiszen kevés értelme van úgy az egésznek, ha egy folyóiratban megjelent írás és az arra beérkezett reakció megjelenése között évnyi idő telik el.

3. Rendszeres monstrumkongresszus megrendezését nem tartanám jónak. Véleményem szerint ezek, bár lehetnek igen kellemes összejövetelek, érdemi vitákra, eredmények megbeszélésére nem alkalmasak. Nagyobb szükségét érzem annak, hogy gyakrabban legyenek tematikus konferenciák, szim-

poziúmok, amelyben egy adott témához a legkülönbözőbb korszakok szakértői nyújtják tudásukat. Nem biztos, hogy a nagy összefoglalások időszakát kellene a magyar történettudománynak élnie akkor, amikor sok esetben alapvető részletek ismeretlenek, feltáratlanok. Egyes évfordulók alkalmával, mint például az államalapítás 1100. évfordulója, természetesen egy átfogó kongresszus, de rendszerességgel, mondjuk évente nem javasolnám megrendezni.

* * *

Jakó Zsigmond

Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár

Körkérdéseik megválaszolására invitáló felhívásukat először el akartam háritani magamtól, mert egyetlen dolognak tartom nyilatkozni olyan kérdésben, melyeket helyzetemnél fogva csak részben és talán csupán felszínesen ismerhetek. Jóllehet historikus pályám a magyar történettudomány keretei között indult, és munkásságomat magam mindvégig a magyar történetkutatás részének tekintetem, 1945-től kezdődően ténylegesen kirekesztődtem annak intézményeiből. 1944-től 1975-ig Magyarországon sem járhattam, teljes belső emigrációban éltem, kapcsolatokat a magyar kutatással a nagy nehézségek árán megszerezhető folyóiratok és könyvek révén, illetve remeteségemben ellátogató hűséges barátok, érdeklődő kutatók, fiatal kollégák útján sikerült úgy ahogy végig fenntartanom. Visszakapcsolódásom 1975-től vette kezdetét azáltal, hogy kétévenként egy-egy hónapot tölthettem Magyarországon, de tényleges beilleszkedésre csupán 1990-től, az utazási korlátozások megszűntével nyílt számomra lehetőség.

Szükségesnek láttam ezeket előrebocsátani, hogy alábbi válaszaim megalapozottságát a fentiek ismeretében mérlegelhesse az olvasó. Valójában illetéktelenként azért szólok hozzá mégis kérdéseikhez, mert sajátos helyzetemnél fogva másoknál érdektelenebb lehetek véleményem megfogalmazásában, személyi körökön kívül állok, sőt évtizedek óta kívülről és nagyobb távlatból van rálátásom a magyar történettudomány egészére, mint azoknak, akik maguk is benne élnek, részesei annak. Véleményem egyéninek minősíthető, és éppen kellő tájékozottságom hiánya folytán akár téves is lehet. Őszintén tükrözi azonban, hogy a felvetett kérdéseket miként látja egy kisebbségi sorban élő magyar historikus.

1. Rátérve kérdéseikre, különválasztandónak vélem a tudományos iskolák és az irányzatok létét. Ami az iskolák fogalmát illeti, a mai szóhasználatot, főként az élő beszédben, de szakszövegekben is nagyon bizonytalanul körülhatároltnak érzem. Egyesek elég könnyelműen dobálóznak vele. Ott is feltételeznek tudományos iskolát, ahol annak szinte minden fontos ismérve hiányzik. Az előző évtizedek kényszerűségéből egybeterelődött munkaközösségei – véleményem szerint – nem tévesztendőek össze az iskolákkal, mert ezeket mindenkifelett az önkéntesség jellemzi. Különös ugyan, de teljesen megmagyarázható, hogy a sokat reklámozott intézeti közös munkák mennyire nem vezettek igazi kutatóiskolák kialakulására. Ha iskolák alatt olyan képződményeket értünk, mint amilyenek a két háború között pl. Mályusz Elemér körül a népiségtörténet, Domanovszky Sándor körül az agrártörténet,

Szekfű Gyula körül a szellemtörténet vagy Szentpétery Imre körül a történelmi segédtudományok művelésére létrejöttek, akkor iskolákról a mai magyar történetkutatásban – ismereteim szerint – aligha, legfeljebb azok csíráiról beszélhetünk. Talán még leginkább a szegedi egyetem egyes tanszékein sejlenek fel valami ilyesféle képződmény körvonalai. Gondolok itt a szegedi medievista, a könyvtörténeti és az irodalom-művelődéstörténeti műhelyekre.

A két háború közti időszak és a jelenlegi helyzet összevetéséből kiderül, hogy a tudományos iskola mindenekelőtt azonos érdeklődésű, az alapelveket illetően azonos vagy rokon felfogást valló szakemberek önkéntes szellemi közössége bizonyos munkaterület művelésére, összefüggő kérdéscsoportok tisztázására. A többé-kevésbé intézményesített szervezeti keret lényeges feltétele ugyan a tudományos iskolának, de nem a legfontosabb kelléke. Döntőnek nevelő-szervező készséggel megáldott, kiemelkedő szakmai tekintélyű, emberileg is tiszteletre méltó, vonzó egyéniségű vezető személyiség jelenlétét vélem, aki körül természetes módon sűrűsödik össze az iskolának tekinthető közösség. Ha nem így lenne, akkor az elmúlt időszakban kiépített intézeti hálózat falai között napjainkban összehangolt céltudatossággal dolgozó virágzó kutatóiskoláknak kellene sorakozniuk. Sajnos, nem ez a helyzet.

Ezért elsősorban a kommunista korszak tudományos intézeteiben mindenféle uralkodó kedvezőtlen légkör, gyanakvás, a politikai megbízhatóságot a szakmai erények elé helyező szemlélet okolható. De nem kis része van ebben annak is, hogy a rendszerváltáskor a polgári történettudománynak a fentebbi nevekkel érzékeltetett nagy kutató-nevelő személyiségeivel együtt megbélyegzetten mellékvágányra tolták át a teljesen kiformalódott akkori közép- és felsővezetők ígéretes egyéniségeit is. Bár Magyarországon szomszédait messze megelőzve vált a hivatalos történetírás képviselőivel szemben is követelménnyé a teljes értékű szakmai fegyverzet, különös kettősség volt ott is hosszú időn keresztül megfigyelhető a történettudományban. Az igazi, nagy és maradandó teljesítmények valójában nem kutatóintézetekben, egyetemi tanszékeken vagy munkaközösségekben, hanem a nevelésből sokáig kizárt, félretolt szakemberek magános dolgozószobáiban születtek. A hivatalos szervezet legfeljebb támogatást nyújtott az egyéni kezdeményezésnek. Ilyen körülmények között hogyan is kristályosodhattak volna ki valóságos tudományos iskolák? Különböző – amennyire előttem ismeretes – hasonlóan alakult az iskolák kérdése a kommunizmus alatt a legtöbb szomszédos állam történettudományában is.

Örvendetesen más a helyzet a különböző új irányzatok befogadása tekintetében. És ez reményt nyújt arra, hogy a külső körülmények megváltozásával most már mégis létrejöhetnek valóságos iskolák a magyar történettudományban. Aki párhuzamosan figyelemmel kíséri pl. a magyar és a román történetírás új eredményeit, örömmel állapíthatja meg, hogy mekkora hasznára van a magyar kutatásnak a viszonylag korai nyitás a külföld felé. Több évtizede annak, hogy a nyugati történetkutatás legfrissebb irányzatai, törekvései, módszerei, tematikái zavartalanul utat találhatnak maguknak a magyar történetészek körében. Előmozdította ezt, hogy az emigrációban számottevő magyar történetészgárda formálódott külföldi iskolákban, de főként a magyarországi problematika tanulmányozására. Az új törekvések közvetítésében azon-

ban náluknál is fontosabbnak vélem a fiatalabb nemzedék gyakori külföldi útjait és ösztöndíjait. Tagjai az emigránsoknál zavartalanabban és szervezesebben ültethették át a francia, angol és amerikai történetírás legújabb irányzatait. Munkásságuk új, biztató távlatokat nyitott a magyar história megújulása és a nehéz fél évszázad utáni felzárkózás számára.

Talán nem tévedek, amikor úgy vélem, hogy a korszerű tudományos irányzatok és módszerek napjainkban minden korábbi időt messze meghaladó gyorsasággal honosodnak meg és terjednek el kutatásunkban. Bizonyára az is megkockáztatható, hogy mai fiataljaink tájékozottsága a külföldi szakirodalomban minden korábbi nemzedékét felülmúlja. És ez abban a tekintetben is előnyösen különbözik az előző korokétól, hogy nem egyoldalúan német tájékozódású, hanem kiegyensúlyozottnak tekinthető. Ennek köszönhetően az angol-szász vagy a francia történetírás friss kérdésfeltevései, módszerei, irányzatai is jelen vannak a mai magyar történetírásban, pl. a kvantitatív módszerektől a mentalitás kutatáson át a történeti antropológiáig és a történeti ökológiáig.

Szinte azt mondhatnók, hogy követelmény lesz a divatos, új módszerek alkalmazása akkor is, ha az eredmény hagyományos úton és olykor könnyebben is elérhető. A divat néha kiszorít a mi viszonyaink között célravezetőbb régi megoldásokat. Az is megfigyelhető, hogy a külföldi modell minden áron való követése a magyar kutatásban üres járatot is eredményezhet. Például nehéz átlátni, hogy milyen tanulsággal szolgálhatna a magyar régiség feltárásában a városi plébániák átlagos területére vagy a hívek lakásának a templomtól való távolságára vonatkozó kérdésfeltevés abban az esetben is, ha a középkori Magyarországon egyáltalában remélhető lenne rájuk adatokkal alátámasztott válasz. Az ilyen helyzet- és aránytévesztésnek talán az lehet az oka, hogy nem minden kutatónknál társul a külföldi szakirodalomban való jártasság a hazai forrásviszonyok által behatárolt itthoni lehetőségek kellő ismeretével. Főként a középkor korábbi századaival foglalkozó kutatásokban észlelhető, hogy a külföldi modell olykor csak tökéletlenül, esetleg némi erőszakkal alkalmazható a mi tájainkon. A megoldás azonban önként adódik, amennyiben a hazai forrásviszonyokból kiindulva közeledünk a mindenkori legfrissebb külföldi kérdésfeltevésekhez és nem fordítva. A legfontosabb azonban a kérdésben az, hogy a magyar történettudomány megújításához a korszerű ismeretek nem csak jelen vannak, hanem már el is terjedtek. A kívánatos kiegyenlítődség pedig abban az ütemben végbe fog menni, ahogyan a kutatás tényleges szükségletei lesznek a külföldi átvételek meghatározói, nem pedig a divat, és amikor a korábbi megkötöttségek után ismét természetes lesz a módszerek, témák, irányzatok megválasztásának teljes szabadsága.

2. Nem ismerem a magyar történettudomány jelenlegi intézményrendszerének gyengéit annyira, hogy ezek okairól és orvoslási módjáról nyilatkozhatnék. De eleve sem nagyon hiszek abban, hogy az intézményrendszer gyökeres változtatása jelenthetné a gyógyírt a bajokra. E bajok konkrét részleteinek ismerete nélkül inkább arra hajlok, hogy a rendszer működési hibáit kellene kijavítani, hiszen nem az intézményi keret, hanem az azon belül folyó tevékenység a lényegesebb az előrehaladás szempontjából. Minden

intézményben folyhat jó vagy rossz munka, az irányítástól, a céloktól, a munkatársaktól függően. A kipróbált kereteken csak ott és olyan mértékben ajánlatos változtatni, ahol és amennyiben az a munka eredményességét akadályozza.

A háborút követően a kutatóintézetekhez fűződtek a legnagyobb eredmények. Abban, hogy ezek csak kis mértékben váltak valóra, nem a kutatóintézeti szervezeti forma a hibás, hanem a benne folyó tényleges munka. Kitűnő szakemberek intézeti keretek között egymás mellett végzett munkájából nem született valami minőségileg más és jobb eredmény. Az alapvető feladatok közös erővel történő, viszonylag gyors megoldása is elmaradt. Jó példa erre Magyarország tíz kötetes történetének sorsa. Az intézeti munka legkiemelkedőbb eredményei az egyéni vállalkozás és ügybuzgalom, valamint az intézményes anyagi-erkölcsi támogatás, szervezés szerencsés találkozásai-ból születtek. Talán ez is lesz a jövő útja: az intézmény kutatási pályázatok meghirdetésével és finanszírozásával irányítja, szervezi és támogatja a fontosság szerint rangsorolt egyéni vállalkozásokat. Megjegyzem, hogy ebben a keretben ki kellene alakítani a határokon túli magyar kutatás szakterít intézményesen hasznosító megoldásokat is.

Minthogy a fiatalok legjobb nevelőiskolája a tényleges kutatótevékenység, kívánatos lenne, hogy az új felsőoktatási törvény a jelenleginél nagyobb szerepet biztosítson az egyetemeknek mind a kutatói utánpótlás nevelésében, mind pedig magában a kutatásban. Az előbbi ugyanis az utóbbi nélkül nem lehet igazán eredményes. Mindehhez a legfontosabb feltétel: a megfelelő, tudós nevelő-gárda biztosított részben a jelenlegi tanszemélyzetben, részint a rátermett fiatal kutatók körében.

Személy szerint különösen is fájjalom, hogy a levéltárak és főként az Országos Levéltár jelentősége visszaesett a magyar történetkutatásban. Ma már a magyarországi levéltárak is inkább közhivatalok, mint tudományos műhelyek. Az iratanyag megóvása, rendszerezése és feltárása terén elért tiszteletre méltó eredmények ellenére sajnálatos, hogy levéltárosaink elsősorban hivatalnokok és ritka köztük, aki egyben passzionátus kutató is. Valaha Pauler Gyula, Tagényi Károly, Mályusz Elemér, Szabó István, Komjáthy Miklós vagy Wellmann Imre és a magyar történetkutatás más nagynevű művelői őrizték az Országos Levéltár kincseit, és már azt megelőzően nevelték a fiatalabbakat, hogy onnan egyetemi katedrára kerültek volna. Talán e tudós levéltárosoknak is szerepük lehetett abban, hogy korábban a külföldi szakirodalom és a hazai forrásanyag kínálta lehetőségek egyenlő ismerete alakítsa a kutatási elképzeléseket. Mindenképpen szükségesnek vélem, hogy legalább az Országos Levéltár jusson a jelenleginél nagyobb szerephez a tudományos kutatásban, ennek anyagi és társadalmi vonzataival együtt.

A mai magyarság történeti tudatában a határokon innen és túl egyaránt végbevitt több évtizedes tervszerű rombolás, bomlasztás ellensúlyozása és egészséges nemzettudat kialakítása nagyon időszerűvé teszi a magyar történettudomány és társadalom kapcsolatainak rendezését. Erre voltaképpen meg is vannak a megfelelő intézmények: a Magyar Történelmi Társulat, valamint a különböző szak- és népszerűsítő folyóiratok, csak éppen eredményesen kell működtetni őket. A változott körülmények között, új szakmai

egyesülések (pl. Hajnal István kör) szerveződésének közepette nem könnyű, de azért nem is lehetetlen feladat a Társulatnak megtalálnia a maga sajátos munkaterületét. Ha a kutatóintézetek és az egyetemi katedrák a legszigorúbb értelemben vett szakmai műhelyek lesznek, akkor a Társulat a társadalom oldaláról egyénileg vagy egyesületi formában jelentkező történeti érdeklődésnek lehetne az összefogó, országos szervezete. Kiadványaival és rendezvényeivel biztosíthatná az egészséges kapcsolatokat, az igények és az ismeretek zavartalan áramoltatását mindkét irányba a szakkutatás és a társadalom között; mozgósíthatná és felsorakoztathatná a társadalom erkölcsi és anyagi érdeklődését a nagy jelentőségű tudományos feladatok mögé. Amennyire innen megállapítható, a Társulat már meg is tette az első lépéseket ebbe az irányba szakosztályainak és megyei csoportjainak létrehívásával. A Történelmi Társulatnak természetesen lehet más funkciót is adni, de az új szerepet meg kell találni számára, mert jóvátehetetlen hiba lenne nagy hagyományú kereteit felhasználatlanul veszni hagyni. A Társulat jóval többre hivatott annál, hogy csak a 125-ik évfolyamában járó Századok kiadójaként legyen jelen a magyar történetkutatásban.

A történetírás és a társadalom kapcsolata szempontjából nagy jelentőségűnek tartom a kitűnően szerkesztett és igényes nyomdai kiállítású két népszerűsítő folyóirat, a *História* és a *Rubicon* munkáját. Elsősorban tőlük várható, hogy korunk változott érdeklődése ellenére újraképződik történetírásunk hatékony társadalmi háttere.

Nem ilyen biztató a helyzet szakfolyóirataink területén. Nem csupán azért, mert több éves késéssel megjelenő közlönyök egyszerűen nem láthatják el feladataikat a kutatásban, hanem főként azért, mert jelenleg nem tükrözik hitelesen a magyar történetkutatás állását, színvonalát, gazdagodó problematikáját. Jómagam szívesebben látnék a *Századok* és a *Történelmi Szemle* hasábjain több szigorú értelemben vett szaktanulmányt és kevesebb esszézerű cikket. Az, hogy a közlési lehetőségek a szélesebb közönséghez szóló folyóiratokban jóval előnyösebbek, nem ritkán hátrányosan befolyásolja egyes szakközlemények precizitását. Ezeknek a folyóiratoknak ugyanis irányítaniuk kellene a kutatást, írásaikkal módszeres munkára nevelni, serkenteni az elmélyedésre és az új befogadására. Feladatuknak kell vallják az 1918 után szétterjedt magyar történettudomány újbóli integrálását, a határokon túli kutatás szakmai minőségének az egységes színvonalra emelését. Mindkét folyóiratnak elevenebbnek, színesebbnek, formailag is igényesebbnek, de ugyanekkor szakszerűbbnek kellene lennie. Szerkesztésükön javítaniok kell azért is, mert öröndetes módon versenytársaik jelentkeznek a porondon a fiatalok orgánumaikban, mint amilyen maga az egykori diáklapból kinőtt *Aetas* is. Nem gondolom ugyan, hogy ezek az új kezdeményezések feleslegessé tehetnék a központi folyóiratokat, de mozgékonyaságukkal, a legújabb törekvések határozott propagálásával, új műhelyek teremtésével komoly gazdagodást és új lehetőségeket jelenthetnek történetírásunkban.

3. Jóllehet, a kongresszusok tényleges hasznáról nincs különösen jó véleményem, tekintettel történetkutatásunk jelenlegi helyzetére és kérdéseire, alapos előkészítés után nem tartanék feleslegesnek egy hazai történetkongresszust a szükséges változtatások megvitatására és a feladatok újrafogalmazá-

sára. Ezen – egyebek mellett – feltétlenül szerepelniök kellene a határokon inneni és túli magyar történetkutatás szervezett és tervszerű együttműködésével kapcsolatos kérdéseknek. Sorozatosan megrendezésre kerülő kongresszusok hasznosságában azonban nem hiszek. Kongresszust csak akkor kellene tartani, amikor arra tényleges szükség mutatkozik, mert egyébként ellaposodnak. Nagyszabású, ünnepélyes seregszemlék helyett több eredménnyel kecsegtetnének az egyes kutatási ágak, témacsoportok művelőinek szűkebb körű munkaértekezletei, amelyeken konkrét teendők és eredmények megvitatására lehetne sort keríteni. Gondolok pl. az agrártörténet, az oktatástörténet, a forráskiadás stb. helyzetének felmérésére, a teendők rangsorolására, a hazai eredmények vagy a külföldi új törekvések vitájára. Ezeket a különböző szinthelyeken tartandó megbeszéléseket kellene rendszeresíteni, mert nem ünnepi, hanem vita-alkalmakra, munkamegbeszélésekre van most szüksége a magyar történettudománynak.

Befejezésül újból hangsúlyozom, hogy a fentiek nem tekintendők másnak, mint egy körön kívül álló, kisebbségi magyar historikus egyéni nézeteinek, melyek kellő megalapozottsága is itt-ott vitatható lehet. Kérésükre mégis papírra vettem gondolataimat, hogy lássák, miként festenek Kolozsvárról nézve a magyar történettudomány megújulásának mindnyájunkat érintő, mai, fontos kérdései.

* * *

Kövér György

Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Túl a negyvenen az ember már nemcsak pontos fogalmazásra törekszik, hanem igyekszik kerülni az arroganciát. Ennek előrebocsátását azért tartom szükségesnek, mert az AETAS magától értetődő kérdéseire pontos, de nem definitív válaszokat szeretnék adni. Mindenekelőtt a saját, közvetlen tapasztalataim alapján alkotva véleményt.

I. Vegyük először az iskolákat és irányzatokat. Iskolába mindnyájan jártunk. Én ráadásul a debreceni KLTE-n szereztem diplomát, ahol másokkal együtt az utolsó magyar történettudományi iskola neveltjeinek, Szabó István több tanítványának hallgatója lehettem. Mégsem érezhetem Szabó István „unokának” magam, mint ahogy mondjuk a filozófusoknál a „Lukács iskola” második generációjáról szokás beszélni. Persze Debrecenben olyanok is tartották magukat Szabó István tanítványnak, akiket sem a mester, sem a többi tanítvány aligha vállalt volna. Mert, hogy a mester tanított valakit, az még korántsem elegendő az „iskolához”. Szabó István „iskolája” igazából egyetemi nyugdíjaztatása után, az átfogó koncepció alapján szervezett közös kutatások során lett azzá, ami. Nem történt ez másként Lukács György esetében sem. Az ’56 utáni időszak ilyen felemás lehetőséget teremtett az iskolaszerveződésre. Nem lett iskolája professzoraim közül Ránki Györgynek sem, akinek kezé alól számosan indultunk a pályán, pedig sokak szerint az ő „rovására” írandó, hogy „túl sok” debreceni került a történettudomány akkori fellegvárába. Még leginkább manuductor professzorom, Niederhauser Emil szellemi unokájának vallhatom magam (mindaddig, amíg ki nem tagad az örökségből), ám ő sohasem ambicionálta az iskolateremtést. Jártam tehát iskolába,

mégsem érzem úgy, hogy valamilyen iskolához tartoznék. Mesterek és iskolatársak egymásra találásához sajátos feltételekre van szükség. Mesterekből és fégyverhodozókból nincs hiány történetírásunkban sem, de ez egészen más dolog.

Ezért van az is, hogy az egyetem elvégzése után sem vonzott, hogy familiáris legyek valamelyik magánhadseregben. Hamar rá kellett jönnöm, hogy amúgy is besorolják az embert, akár csatlakozik, akár nem. „X tanszéken dolgozik, de azért rendes ember” – mutatott be újdonsült fővárosi történész-barátom a feleségének. Akkor meg minek törekedni. Ez a reluktáns nonkonformizmus, aminek mellesleg számtalan kedvezőtlen magatartásbeli következménye is van, azután egyik meghatározó tényezője lett annak, hogy a nyolcvanas évek egyik szakmai csoportosulása, amelynek alakulásában részt vehettem – a Hajnal István Kör – előbb informális körként, majd bejegyzett egyesületként társadalomtörténeti irányzatként szerveződött. A szakmai „nagyphály” nem integrált sem generációs alapon, sem irányzatként szakosztályainak sorába, pedig – ahogy 1986 szeptemberében az akkor még névtelen kör első salgótarjáni konferenciáján elhangzott – „mi mindenkitől szívesen tanultunk, aki nem oktatni akart bennünket”. A szakma egy része nem késlekedett a „keresztény úrifíúk gyülekezetének” aposztrofálni bennünket, ami csak annyiban érdekes, hogy némi értetlenség után volt, aki kikérte magának közülünk (1986-ban!) az „úri” minősítést. Szerencsénkre a társadalomtörténeti kutatás tekintélyes művelőit is kezdettől tagjaink között üdvözölhettük, ám ők sem az egyetemi katedrákról, hanem az intézeti munkapadokból jöttek közénk. Minden „irányzatosság” ellenére legfeljebb mesterek nélküli autodidakta posztgraduálisok seregének érezhetjük magunkat, pedig ma már nem csak az iskolapadokból nőttünk ki, hanem több egyetemi tanszéken is oktatunk társadalomtörténetet. Az autodidaktizmus módszertani és magatartásbeli hendikeppjeit remélhetőleg nem adjuk tovább tanítványainknak, és így talán esély nyílik arra is, hogy legalább ők ne csak irányzatként, hanem iskolaként is majdan megszerveződjenek. Csak így lehet mód arra, hogy mi magunk sem klikként, hanem valóban szakmai csoportosulásként létezhessünk a jövőben. Mindezzel korántsem azt kívánom mondani, hogy a társadalomtörténeti irány az egyetlen a mai magyar történetírásban. Az azonban tény, hogy a hatvanas-hetvenes évek módszertanilag is újító irányzatai (történeti antropológia, new economic history) bár „megérintették” a magyar történetírást, nálunk irányzatokat nem, legfeljebb magányos harcosokat produkáltak.

2. Természetesen ma már más az egyesület viszonya a Történelmi Társulattal (a Hajnal István születésének századik évfordulójára rendezett 1992 szeptemberi velemi konferenciát közösen rendeztük), és jó kapcsolatunk van a rokon szakmai szervezetekkel (Levéltáros Egyesület, Szociológiai Társaság történetpszichológiai szakosztálya, Történetshallgatók Egyesülete, stb.). Köszönhetően annak, hogy (még) vagyunk, bár anyagi fenntartásunk egyre több nehézségbe ütközik. Nincs ez másként a kutatóhelyek és folyóiratok tekintetében sem. Mint már említettem, az ELTE-n létrejött Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, valamint a miskolci egyetem frissiben szerveződött történeti tanszéke is részben a Hajnal István Kör „magjából” fakadt. Folyó-

iratalapítási törekvésünk (History & Society) főként anyagi erőforrások híján nem jutott túl a próbaszám elkészítésén. Számtalan intézményközi kutatás indult el az alapítványi pályázatok jóvoltából, és a nemzetközi kapcsolatok kiépítése is szerencsésen megkezdődött, ami különösen a posztgraduális képzésben résztvevők szempontjából jelent nyereséget (várostörténeti Tempus program). A Századvég Kiadóval közösen tervezett „Metamorfozis Historiae” sorozatban is több újító szellemű fordításkötet látott napvilágot. Vanak tehát intézményi és „intézményközi” változások, ám a tudományszervezetet továbbra is a klikkszerűen szerveződött lobbik irányítják. A magyar történetírás ma talán méginkább politika- és esztörténeti orientáltságú faktográfia, mint a két világháború között volt. Lehet ezt az elmúlt évtizedek visszahatásának tulajdonítani. Ha erre akarnék utalni, akkor a nemzetközi tudományos diskurzus fragmentáltságának és a történészképzettség elméletimódszertani fogyatékoságainak (voltak „nemzetközi konferenciaképes és magyar levéltárképes” történészeink), illetve a közöttük levő szakmai kommunikáció zavarainak tudom be a jelenséget. Természetesen nem hiszem úgy, hogy a meglévő személyes hálózatok kiiktatandók és kiiktathatók lennének bármilyen organizmus működéséből. De azt kívánatosnak tartanám, ha intézményes biztosítékai lennének a lobbizás szakmai motivációjának. Egy kérdőívre adott válasz nem elégséges terjedelem egy átfogó intézményes reform felvázolásához. Nekem mint megrögzött anti-institucionalistának nincs is indíttatásom ilyesmivel foglalatkoskodni. Lehet, hogy ez még nonkonformista korszakom negatív visszahatása. De az a tapasztalatom, hogy mennél inkább belemászik az ember az intézmények megváltoztatásába, annál inkább az intézmények változtatják meg őt.

3. Arra a kérdésre, hogy egy történészkongresszus rendszeres megrendezését hasznonak tartanám-e, nem lenne szerencsés általában válaszolnom. Ha a szakmai kommunikáció fogyatékoságait fontos magyarázó szempontként jelöltem meg a fennálló helyzet értékelésekor, nyilván pártolnom kell minden olyan törekvést, amely a kommunikációt segíti elő. Ugyanakkor az a nemzetközi tapasztalatom, hogy a mamut-konferenciák nem a szakmai kommunikációt, hanem a fennálló tudományos szervezetek legitimációját és önreprodukcióját szolgálják elsősorban. A kisebb szakmai műhelyek és szemináriumok több haszonnal kecsegtetnek. Mégsem mondanám, hogy időnként ne kerülhessen sor általános seregszemlére. Ha a szervezésben minden szakmai szerveződés részt vehet a Történészhallgatók Egyesületétől a Történelmi Társulatig, az AETAS-tól a BUKSZ-ig, az OTKA-pályázati teamektől és egyetemi diákköröktől az akadémiai és egyetemi intézetekig, ha sikerül mechanizmust kidolgozni a különböző szakmai érdekcsoportok véleményeinek ütköztetésére és egyeztetésére, ha sikerül a szekciók témáit, szervezőit és résztvevőit is így kiválasztani, akkor neki kell fogni az elsőnek. Aztán majd elvállik, hogy érdemes volt-e.

1. Több mint három évtizedes történelmi (és egyetemi oktatói) múlttal a hátam mögött nem tűnhet szerénytelenségnek a válaszadás. Azzal kezdem, hogy egyéni véleményem van az iskolákról, amelyet értelmező szótárak nem igazolnak vissza, legfeljebb saját nyelvi ízlésem és történelmi tapasztalataim támaszthatnak alá. Úgy vélem, hogy a tudományos iskola nemes, majdnemhogy szent dolog. Márpedig a tudományos iskola minősítéshez éppen úgy, mint a szentté avatáshoz, meghatározott idő, történelmi távlat kell. Az iskolaalapítás a legnagyobb, a legmagasztosabb cél, amit egy kutató elérhet. Mivelhogy az iskolához – a tudományos iskolához – nem elég a tanító, hanem tanulók is kellenek, akik tanúbizonyosságát szolgáltatják annak, hogy kijárták – és nem is akármilyen eredménnyel végezték el – az iskolát, így hát az iskola legalább két generációs fogalom, s többnyire az iskolaalapító tudós halála után derülhet csak ki megbízható módon, hogy iskolát hozott létre. A kivételesen hosszú életű Mályusz Elemérnek, aki három nemzedéknyi időt élt, már életében megadatott ez. Így hát egy-egy iskola létének megállapítását – átlagos életkorú tudósok esetében – inkább az utókorra kellene bízni, s meg kellene elégedni annak kimondásával: hol működnek műhelyek. Értelmezésben a műhely az iskola alsó foka, ahol a mester körül tanítványok vannak, ám ha a műhely tanulói utóbb felnőnek a mester szintjére, az már iskola. A magyar középkor kutatásában a század legjelentősebb – ha nem egyetlen – iskoláját Mályusz Elemér hozta létre; itt-ott vannak műhelyek, de hogy ezekből lesz-e iskola, az az iskolába járó discipulusokon, no meg a körülményeken múlik.

S hogy vannak-e irányzatok? A középkor kutatása e téren is sajátos helyzetben van. Évtizedekig a magyar történettudomány peremvidékének számított. Így hát örülni kell annak, hogy egyáltalán vannak ma kutatói Magyarországon a középkornak. Szűcs Jenő kedvelt utalása volt: ha még lesz a jövőben magyar középkorkutatás. Persze, a nem túl nagyszámú középkorász kutató sem alkot egyetlen (egységes) irányzatot. A törésvonalak életkor, kutatói műhelyekhez való eltérő kötődés, külön metódusú forráskezelés és másféle látásmód együttes hatása eredményeképpen alakultak ki. Bizonyára hozzájárult ehhez a középkorász szakma elszigetelt, izolált helyzete is. Amit nagyon problematikusnak tartok, az az eltérő irányzatok politikai-ideológiai köntösbe öltöztetése, az egyiknek olyanféle minősítése, mintha az a marxizmus utolsó zászlóvivője lett volna széles e hazában, míg a másik (vagy a többiek) mást sem tett(ek), mint elhatárolódott (elhatárolódtak) ettől. Szerintem nagyon érdekes és tanulságos lenne egy olyanféle statisztikai vizsgálat, hogy ki, mely irányzat képviselője hányszor hivatkozott – és főleg megfélebezhetetlen igazságként, azaz tények helyett – Marxra, Engelsre, Leninre. A mai magyar történetírás irányzatokra tagolódása kapcsán elsősorban tapasztalati tényekre tudok hagyatkozni. Adva vannak a szegedi történészek (egyetem, főiskola, múzeum, levéltár). Még tudományos fokozatoknak sincsenek híján. A jelen félévben csak az egyetemen hét akadémiai doktor és nyolc kandidátus, azaz összesen tizenöt minősített oktatja a hallgatókat (közülük három félállásban, a többiek egész állásban). Vajon milyen e legalább félszáz

szegedi történész képviselte három fontos szervben, amelyek közül az egyik a pénzt, a másik a tudományos fokozatot adja, a harmadik pedig publikációs lehetőséget biztosít? Az OTKA Történettudományi Bizottságáról, a TMB Történettudományi Szakbizottságáról és a Századok szerkesztőbizottságáról van szó. Ide a tagokat részint választják, részint „felülről” megbízzák. Am a végeredmény szempontjából, hogy ti. vannak-e irányzatok a mai magyar történetírásban, ez egyremegy, sőt még szerencsés is, mert mutatja: a szakma és a szakma feletti „főhatalom” ítélete esetünkben egybeesik. Ugyanis egyik bizottságban sincs egyetlen szegedi sem (ha csak a Századok szerkesztőbizottságában benne levő, egy tanévet Szegeden félállásban tanító Engel Pált nem tekintjük szegedinek), jöllehet az elsőnek is tucatnyi, a másodiknak 17, a harmadiknak pedig 20 tagja van, s mindháromban jutott képviselőt Debrecennek és Pécsnek (sőt egyikben Pécs történészeinek éppenséggel két hely is). Mint tapasztalati tény mondatja velem: Szeged, a szegedi történészek nem éppen kedveltek, amikor szakmai (bizonyos értelemben pozíciót, „hatalmat” jelentő) fórumok tagjainak összeállításáról, kiválasztásáról van szó.

2. Nem alapvetően azért, mert magam egyetemen dolgozom, de mindenképpen az a nemzetközi tapasztalatok által is megerősített véleményem: a történészek intézményrendszerében az eddiginél fokozottabban kell támaszkodni az egyetemekre, az egyetemi kutatóhelyekre (tanszékekre, intézetekre). Nem vitatom: kisebb létszámú kutatóintézetekre továbbra is szükség van. Egy-egy ilyen intézet azonban központ helyett egy legyen az egyenlők között. Szuverén műhelyek – a majdani iskolák csírái – csak akként jöhetnek létre, ha bizonyos alá-fölérendeltségek (nemcsak a valóságban, hanem a tudatban is) megszűnnek. Úgy gondolom, tudomásul kell venni: lesz, amiben az intézetek lesznek erősek, s lesz, amiben egyik-másik egyetem (akár a budapesti, akár – horribile dictu – a debreceni, a pécsi vagy a szegedi egyetem). Versenyhelyzet is csak akkor jöhet létre, ha a történettudomány intézményrendszeré többközpontú, s a feltételek mellett az anyagiak is nagyjából azonosak. S ha majd az egyetemek emancipálódnak, sok minden (ami ma még legtöbb helyen és esetben vágyálom) helyére kerül. Az egyetemi periodikák tudományosan egyenértékűek lesznek az ún. „központi” folyóiratokkal, az egyetemeknek ugyanolyan nemzetközi kapcsolataik lesznek, mint amilyent ma a „központi” vegyesbizottsági hálózat testesít meg, a magyar történettudomány fontos szerveiben minden számottevő műhely képviselve lesz stb. stb. Úgy gondolom, hogy a legfontosabb annak elismerése: a kutatási eredményeket nem az kell minősítse, hogy ki hozta létre őket (barátom, asztaltársaságom tagja, élv- és párt-társam), nem is az, hogy a Várhegyen, a Duna partján, a Hortobágy szélén, a Mecsek alján, a Tisza mellett vagy másutt születtek-e, hanem az eredményeket önmaguknak kell minősíteniük, azaz az eredményeknek önmagukért kell jótállniuk. Megannyi sokadrangú szempont helyett nyerve vissza rangját a szakmai produktum, a tudományos eredmény, a valós érték. Persze, ehhez ismerni és elismerni kell(ene) egymás műveit (nemcsak a barátokét, a hívekét, az azonos asztaltársaságba tartozókat), észre kell(ene) venni azokban a hibákat, a gyengéket is (nem csupán az ellenfelekét, a más táborba, pártba, más asztaltársaságba tartozókat). Egyáltalán szigorú szakmai értékrendre lenne szükség: a recenzio recen-

zió legyen (és ne barátom, ilyen-olyan-társam dicshimnusza), a kritika objektív kritika (és legyen!), a cikk cikk, a könyv pedig valóban könyv. És persze nem csupán mennyiségi, műfaji oldalról, hanem tartalmi oldalról is... Úgy gondolom, ehhez már a közeljövőben is jók az esélyeink. Letűnt egy tekintélyuralmi rendszer, „nagy” Leninjével és kis leninjeivel együtt. Miközben a szakma is rendszert vált (mert lehetetlen nem rendszert váltani), gondosan ügyeljünk arra: ne őrizzük a letűntből még azt sem, ami ugyan éppen úgy a lomtárba való, mint annyi más, de itt és most nekünk éppen kedvező. Itt az ideje a történész szakmában is a decentralizációnak, a többközpontúságnak, az ideológiai béklyóktól való szabadulás eredményeképpen a szakmai (és csak szakmai) értékrend szerinti mérésnek éppen úgy, mint elhanyagolt korszakok és diszciplinák (ókor, középkor, történeti segédtudományok, latin és görög kultúra stb.) emancipálásának más, korábban preferált (vagy éppen túlpreferált) korszakok és „tanok” (forradalmi mozgalmak, haladó hagyományok, politikai gazdaság-„tan”, tudományos szocializmus) mellett és helyett. Hogy milyen ma a magyar történettudomány, 40–50 évvel ezelőtt eldőlt, hogy milyen lesz 40–45 év múlva, nagyjából most és a következő években eldőlt. A tét nagy.

3. Nem. Az 1953-ban megtartott első magyar történészkongresszus hosszú időre lejáratta ezt a műfajt. Sokkal helyesebb, ha egy efféle nagy „segerszemle” helyett a különféle egyesületek (Magyar Történelmi Társulat, Hajnal István Kör stb.), intézmények és műhelyek rendeznek ülásszakokat. Ezek sokkal inkább szakmai töltetűek és politikailag-ideológiailag sokkal kevésbé manipulálhatók, mint a történész szakma egészét (?) átfogó hazai történészkongresszus lenne.

* * *

Kubinyi András

Eötvös Loránd Tudományegyetem

A történettudomány szakirodalma az egész Földön az elmúlt évtizedekben olyan mértékben növekedett, hogy az újabb „termést” évente egy kutató sem képes áttekinteni. Így a korábbinál is jobban előtérbe kerül a specializáció mind korszakokra, mind témára leszűkítve. Sajnos, Magyarországon hiányzik egy olyan referáló folyóirat, amely a frissen megjelent hazai munkákról és tanulmányokról tájékoztatna, így nehezen várható el, hogy mindenki át tudja tekinteni az egész szakmát. Ezt azért kellett előrebocsátanom, mert középkoros létemre ennek a korszaknak ismerem legjobban kutatási helyzetét, az egész történész szakma kérdésében tehát csak korlátozott módon vállalhatom a hozzászólást, annál is inkább, mert a történettudomány mellett a régészetet is művelem.

I. A kérdés nincs pontosan megfogalmazva. Nézetem szerint ugyanis iskola és irányzat megkülönböztetendő egymástól. Így először az „iskola” kérdésében – és bevezetőm alapján csak a középkorra szűkítve – válaszolok. (Attól tartok azonban, hogy a válasz általánosítható!)

Nos, szerintem nincs ma Magyarországon történész iskola, legalábbis abban az értelemben, ahogy pl. Békefi, Fejérfataky, Domanovszky, Szentpétery, Szekfü vagy Mályusz iskoláról – hogy csak néhányat említsek a régiek-

ből – beszéltünk. Ezek a régi iskolák – és a velük összevethető szépszámú külföldiek – disszertációsorozatokból nőttek ki, ahol a sorozaton belül a témaválasztás és a feldolgozási módszer hasonlított egymásra: és ami a feltűnő, az egyes iskolákhoz tartozók későbbi – esetleg más témaválasztású – műveiben is mindvégig megtalálhatók voltak a kiinduláskor a mestertől kapott útmutatás elemei. Nézetem szerint az ilyen „iskolák” eltűnésében nem kell feltétlenül az újabb professzoregyéniségek elszürkülését keresni, hanem az egyetemi oktatási rendszer változását.

A régi egyetemi rendszerben ugyanis általában másodéves korában eldöntötte a diák, hogy kinek lesz a „tanítványa”, végig ahhoz járt szemináriumra, hallgatta összes óráját, más korszakot, más tanárt csak a legszükségesebb mértékben, lehetőleg minél kevesebb időt ráfordítva hallgatott, illetve tett ott vizsgát. Magam is másodév elején jelentkeztem Szentpétery Imrénél, és váltam utolsó tanítványává. Ilyen szoros professzor-tanár viszonyra az elmúlt évtizedek nagy kötelező óraszámot igénylő egyetemi rendszere egyszerűen nem adott módot. Attól tartok, hogy a történelem szakon – már csak a nagyszámú hallgató miatt, ami lecsökkenti az egyes diákra fordítható tanári időt – a régi típusú iskola továbbra sem fog létezni.

Ez nem jelenti azt, hogy nem beszélhetünk „iskoláról”, csak nem eredeti értelmében. Beszélni szoktunk pl. – magam is – a szegedi középkoros iskoláról, amelyet Kristó és Makk neve fémjelez. Ez azonban nem jelent mást, mint hogy amikor az ELTE-n a középkori magyar történelemmel foglalkozó diákok aránya a többi történész hallgatóhoz képest lecsökkent, sőt szinte el-sorvadt, Szegeden szépszámú, jól képzett középkoros ifjú végzett. Hiányzik azonban a témaválasztás hasonlósága, kutatási módszerük is különbözik, úgy-hogy a „szegedi iskola” a szó eredeti értelmében a valóságban szintén nem létezik. Ez természetesen nem kisebbíti Kristó és Makk érdemeit a középkoros utánpótlás nevelésében.

Más a helyzet az irányzatoknál. Ilyenek léteznek, és benyomásom szerint jelentős a befolyásuk. Önálló tanulmány, sőt monográfia lehetne ezek jellemzése, ezért terjedelmi okokból is csak néhány szót ejthetek róla. Egyszerűen arról van szó ugyanis nézetem szerint, hogy a legtöbb külföldi irányzat (továbbá sok új kutatási módszer) begyűrűzik az országba. A külföldi szakirodalmat olvasva, külföldi konferenciákon részt véve a legtöbben csatlakozunk valamely irányzathoz. Ez azonban nem jelent változatlanságot, egy új irányzat megjelenése esetleg „átcsábít” egyeseket. Egyik kutatótársunk pl. élete végéig minimálisan három külföldi irányzatot követett – egymást felváltva. Hasonlót lehet különben külföldön is tapasztalni.

2. A legfontosabbnak azt látnám, ha tudnánk egymásról. Magyarországon áttekinthetetlen mennyiségű évkönyv, tanulmánykötet és monográfia jelenik meg, nem egyszer csak sokszorosított formában. Olykor kiváló tudósok közölnek fontos dolgozatokat eldugott vidéki helyeken, amelyről – ha a szerző ad belőle és egyáltalán készül – csak a különnyomatokból értesülünk. Nem beszélve arról, hogy amennyiben a kutató lusta, és nem fordítja magyarrá a külföldre, idegen nyelven írt tanulmányát, amely esetleg olyan tanulmánykötetben jelenik meg, amely hiányzik a hazai könyvtárakban, akkor egy hazai tudós magyar témájú dolgozata csak a külföldi szakirodalomban talál

visszhangot. Ez volt pl. a helyzet Bónis György számos tanulmányával, de önkritikusan kell megemlítenem, hogy magam is csupán az utóbbi két évben fordítottam néhány frissen megjelent és németül megfogalmazott tanulmányomat utólag magyarra, mikor láttam, hogy külföldön megjelent cikkeim zömét itthon senki sem idézi. Ezért írtam már a bevezetésben, hogy szükséges lenne egy olyan referáló folyóirat kiadása, amely igyekszik legalább korszakok szerint a teljes magyar – beleértve a külföldön megjelentet is – történelmi szakirodalomnak annotált bibliográfiáját rendszeresen közölni. (A munkák pusztá címe ugyanis gyakran félrevezető.)

Ilyesmit terveztünk egyelőre nem sok sikerrel – középkori vonatkozásban a Magyar Középkortudományi Társaságban, amelyet különben a középkorral foglalkozó különböző szakmák összefogására, egymás megismerésére hoztunk létre.

Az egyes korszakok összefogása valószínűleg a kisebb gond, nagyobb az egész történész szakmáé. Pedig lassan odajutunk, hogy az 1530-as évek kutatójának nem sok fogalma van az 1510-es évek viszonyairól, és viszont. Az 1526-os korszakhatár szigorú, a levéltári kutatásban is élesen elváló meghatározása nem egyszer okoz hibákat. Ezt csak példaként említettem, gondolom, más korszakhatárnál azonos a helyzet.

Könnyű lenne azt mondani, hogy ezt a koordinációt valamilyen bizottság vagy társulat átvehetné. Attól félek azonban, hogy ez, ahogy eddig sem, továbbra sem vezetne eredményre. Nálunk is bekövetkezett az, amiről külföldi kollégáink már régen panaszkodnak: annyi a tudományos konferencia, hogy már áttekinthetetlen, és az időhiány sem engedi még az esetleg a kutató számára érdekeseken való részvételt sem. (Nem beszélve arról, hogy itthon is nem egyszer utólag értesülünk olyan konferenciáról, amelynek tárgyához hozzá is szólhattunk volna, csak hogy nem kaptunk meghívót...)

3. Elvileg továbblépést jelentene a történészkongresszus rendszeres megtartása. Itt csak egy negatív élménnyel tudok hozzászólni: 1992 őszén részt vettem a Hannoverben tartott német történészkongresszuson, ahol több, mint 3000 fő (!) jelent meg. Sajnos, azok közül az előadások közül, amelyeket meg akartam hallgatni, csak egyen jelenhettem meg, ugyanis a többit vagy ezzel egy időben egy másik szekcióban tartották, vagy akkor, amikor épp a saját előadásom volt. Akikkel találkozni akartam, és tudtam, hogy ott voltak, azok egy részét is elkerültem. A velem szakmai kapcsolatban álló német kollégák többsége azonban el sem ment Hannoverbe, mert az ilyen tömeg és a sok párhuzamos szekció semmire sem vezet.

Természetesen Magyarország kisebb ország, úgyhogy egy ilyen kongresszuson kevesebben jelennének meg. De még ha csak 300-an volnának ott, az is olyan tömeg, amely kapcsolatok kiépítésére vagy operatív intézkedésekre nehézkes. Ennek ellenére talán nem lenne káros egyszer megpróbálni, és ha eredményre vezetne, akkor lehetne arról vitatkozni, hogy rendszeressé tegyék. Az 1885-ben tartott kongresszus pl. nem volt sikertelen.

Úgy vélem, hogy jól megszervezett, általános szervezési kérdéseket is felvető, vitával egybekötött előadásokat együttes ülésen kellene megtárgyalni, majd szekcióüléseken folytatni a munkát, és közös záróüléssel befejezni. Ennek ellenére nem vagyok meggyőződve egy ilyen kongresszus sikeréről, és ezért szükségességéről sem. Egyszer azonban meg lehetne próbálni.

Makk Ferenc

József Attila Tudományegyetem

Annak idején, jó néhány évvel ezelőtt az Önök lapja, az Aetas születésének közelében voltam. Kiadványuk akkor a szegedi történészhallgatók lapjaként indult, s ma már a szegedi történeti tanszékek által közzétett Acta Historica kötetei mellett a történelemkutatás – itthon és határainkon túl is – elismert, rangos folyóiratának számít. Mindez a fiatal szegedi történészek találékonyságát, szervezőképességét, tehetségét és szakmaszeretetét hirdeti. A megtett úthoz, az elért eredményekhez őszintén gratulálok. Mostani problémafelvetésük azt is jelzik számomra, hogy Önöket, fiatalokat – saját helyzetükön túlmutatóan – a magyar történettudomány egészének helyzete, sorsa érdekli, s annak formálásában tulajdonképpen tevőlegesen is részt kívánnak venni. Teljesen igazuk van, és joguk is van hozzá. Több évtizedes oktató- és kutatómunkám tapasztalatai nyomán mindössze azt szeretném Önöknek tanácsolni – bizonyára feleslegesen –, hogy mindig a valós szakmai értékek megbecsülése és azok elsődlegessége elve alapján dolgozzanak és nyilatkozzanak.

Kérdéseikre adott válaszaimat magam is ezen – a tudomány szempontjából legfontosabbnak tekintett – alapelv figyelembevételével fogalmaztam meg.

1. Iskolákról nem tudok, léteznek viszont műhelyek, s az adott körülmények között ez komoly eredménynek számít. E műhelyek közül több – sajátos módon és szerencsére – vidéken (így Szegeden) alakult ki. Ezek azonban a fővárosi kutatóhelyekhez képest sokszorosan hátrányos helyzetben dolgoznak. Egyetlen példával illusztrálom ezt. A történettudomány vonatkozásában minden országos szintű levéltár és nagykönyvtár Budapesten található. Ez az objektív tény azzal a következménnyel jár, hogy amíg a fővárosi történész néhány km-es utazás és két villamosjegy árán bármelyiket kényelmesen elérheti, addig egy szegedi kutató számára ez 400 km-nyi utat és kb. 2000 Ft-nyi útiköltséget jelent. (Volt eset nálunk arra, hogy az egyik tanszék évi utazási kerete már április elejére elfogyott). Nem lehet kétséges, hogy az – sok más szempontból is – egyenlőtlen kutatási feltételek a vidéki szakemberek esetében csak úgy ellensúlyozhatók érdemben, ha megfelelő mértékű anyagi támogatásban részesülnek. De elsősorban nem is erről van szó, hanem arról, hogy az említett vidéki műhelyek eddigi munkájukkal már meggyőzően bizonyítottak. Tevékenységükkel elismerést szereztek nemcsak maguknak, hanem az egész szakmának. Ezért nemcsak megérdemlik, hanem igénylik, sőt joggal elvárják azt, hogy az eddiginél – éppen munkájuk szakmai értékei és eredményei alapján – sokkal jobban támogassák őket.

2. Önök arra is kíváncsiak, hogy a történettudományban miként látom „a kívánatos fejlődési irányt”? Röviden: a szakmai pluralizmus erősítésében és a tudományos élet demokratizmusának növelésében. Ahogy a közéletben a politikai pluralizmus az egyedül üdvözítő, ugyanúgy a tudományban is a pluralizmusnak kell megvalósulnia. Egyközpontúság helyett többközpontúságnak kell érvényesülnie. Ennek talán a legjárhatóbb útja a különböző, fővárosi és vidéki műhelyek munkájának hatékony segítése – hangsúlyozom – az elért, felmutatott eredmények alapján. Nem szimpatikusak előttem azok a

fővárosi nézetek, amelyeknek hirdetői, olykor tudományos érvekre hivatkozva, a valóságban pedig hatalom- és pozícióféltésből fojtják el a vidéki kutatók – szakmailag megalapozott – kezdeményezéseit is.

Őnök pozitív előjellel írnak arról, hogy „a kutatások pályázati finanszírozása egyre inkább előtérbe kerül”. Nekem nem teljesen ez a véleményem. Tapasztalatok azt mutatják, hogy a pályázatok elbírálásánál gyakran érvényesülnek szubjektív szempontok, álságos egyéni és csoportérdek. Ha egy bizonyos szakmai közösséghez tartozó kutató pályázik, akkor általában megkapja a teljes összeget, ha a pályázó nem tartozik e társasághoz, akkor esetleg megajándékozzák a kért pénz 20 százalékával. Ugyanakkor a végelszámolásnál a döntnökök a csoportjukhoz tartozó pályázó esetében megelégszenek a 20 százalékos teljesítéssel, míg a más körhöz tartozó személytől elvárják a 100 százalékos produkciót. Felelős szakember részéről a televízióban elhangzott a nyilatkozat, miszerint „Van elég pénz a tudományra”. Ezt nagy örömmel hallgattuk. Most már csak azt kell elérni, hogy ott valóban legyen elegendő pénz, ahol a tudományt tényleg művelik. Úgy tűnik, hogy a munkát nem nehéz kiosztani, már nehezebb azt elvégezni, de a legnehezebb a teljesítményt tényleges érdemei szerint megítélni. Ha majd a valóságos szakmai eredmények és értékek alapján születnek meg a pályázati vélemények, akkor én is optimistább leszek a pályázati rendszert illetően. Ehhez egyebek mellett szükséges az, hogy a pályázati bizottságokban a szakmai munkát végző műhelyek mindegyikének képviselői ott legyenek. Vagy pedig teljesen pártatlan zsűri döntsön.

A pluralizmus és a demokratizmus érdekében növelni kell az egyetemek szerepét a tudományos életben. Valószínű, hogy a minősítés terén ez meg fog történni, ha a kandidátusi, ill. az annak helyébe lépő fokozat odaítélése egyetemi hatáskörbe kerül. A tudomány doktora fokozat viszont szerintem is akadémiai minősítés maradjon. Ugyanakkor a kétféle akadémiai tagsági fokozatot össze kell vonni, hiszen a levelező tagság és a rendes tagság egymás mellett a gyakorlatban teljesen felesleges.

Az igényelt és várt autonómia megteremtése minden bizonnyal erősíteni fogja az egyetemek helyét a tudományos munkában, a tudományos élet szervezésében és irányításában is. Én elsősorban ezt várom tőle. Nyilvánvaló, hogy mindebből a már említett szakmai műhelyek – akár intézetekben, akár egyetemeken működnek – nem maradhatnak ki. Ma meghatározott erővonalak érvényesülnek a tudományos élet különböző szerveiben, pl. a szerkesztőségekben és a vezetői testületekben. Ez a helyzet egészségtelen, s éppen ezért meg kell szüntetni. Egyáltalán nem hízélgés akar lenni, de határozott véleményem az, hogy ha pl. az Aetas néhány fiatal munkatársát beemelnék az országos folyóiratok szerkesztőségeibe, akkor ez jótékonyan hatna a lapok elkényelmesedett szerkesztői gárdájának tevékenységére.

3. Úgy gondolom, hogy országos történészkongresszusra nincs szükség. Attól tartok, hogy az a jelenlegi állapotokat szentesítené a meglevő súlyos problémákkal együtt. Van azonban egy eretnek gondolatom. Érdemes lenne a vidéki kutatóknak azon gondolkodniuk, hogy saját érdekeik védelmében, azok megfelelő képviselője számára nem lenne-e szükséges egy vidéki tudományos-szakmai szervezetet (mondjuk: Pannon Tudós Társaság néven)

létrehozni. E társaságnak lehetne egy Tudós Klubja, amelybe mindenki beke-
rülne, aki a magas szintű tudományos feltételeknek eleget tenne.

* * *

Pach Zsigmond Pál

MTA Történettudományi Intézet

Iskolák és irányzatok a történetírásban – persze érintkező fogalmak, de különböznek is egymástól. Az elsónél a személyes elem dominál: egy iskola-
teremtő személyiség közvetlen hatása hozza létre a közösséget. A másodiknál
már nem a szubjektív mozzanat áll előtérben, hanem a szemléleti és mód-
szertani megközelítés közössége vagy hasonlósága, ami személyes kapcsolat
nélkül is előállhat. – Hadd szóljak ezúttal néhány szót az elsőről, s nem álta-
lánosságban, hanem saját ifjúkori élményeimből kiindulva.

Amikor ötvenöt évvel ezelőtt, 1937 őszén fölvettek a budapesti egye-
tem bölcsészeti karára, a történelem–latin szakra, hamarosan egy jelentős ta-
náregyéniség vonzáskörébe kerültem: Domanovszky Sándoréba. Túl volt már
hatvanadik születésnapján, de (néhány professzortársához hasonlóan) még-
sem átalotta, hogy személyesen tartson ún. forrásgyakorlatokat újdonsült
történéshallgatók számára. Az első órán egyetlen kérdést tett fel nekünk
(vagy tízen-tizenketten lehettünk): ki-ki hányasra érettségizett? No, nem tör-
ténelemből – tette hozzá –, az kevésbé érdekes, hanem latinból és németből.
E nyelvek megfelelő szintű ismerete nélkül ugyanis nem lehet magyar törté-
nelmet tanulni; s majdan tanítani. – Azután munkához láttunk. Anonymust
és Kézait olvastuk, hétről hétre, sorról sorra. Kezdtünk ismerkedni a közép-
kori latinsággal, a forráselemzés és forráskritika módszereivel; egyben bepil-
lantást nyerni professzorunk korábbi, nevezetesen krónikatanulmányainak
(1899–1907) problematikájába is.

Magunk is kérdezősködtünk persze személye és munkássága felől: fel-
sőbb éveseknél, doktoranduszoknál. Ezekből a beszélgetésekből és szakmai
olvasmányainkból hovatovább egy olyan tudós alakja bontakoztott ki előt-
tünk, akit – később hallott műszóval – iskolateremtő személyiségnek nevez-
hetünk. Azé a pedagógusé, aki pályáját középiskolában kezdve, a diákokkal
való nap-napi érintkezésben olyan tanári attitűdöt alakított ki, amely egyszer-
re volt közvetlen és mértéktartó, vonzó és tiszteletet parancsoló. Azé a törté-
nészé, aki 1913-ban, Békefi Remig utódjaként a pesti bölcsészkar művelődés-
történeti tanszékére neveztetvén ki, természetesnek tartotta, hogy ne csak a
maga kutatói erejét fordítsa a középkori és kora újkori magyar gazdaságtörté-
net őt érdeklő kérdéseinek vizsgálatára, hanem érdemesnek talált hallgatói te-
hetségét és buzgalmát is. Amikor a hazai külkereskedelem múltja került fig-
yelmének előterébe, és egyes alapkérdések megvilágítása után (A harmincad-
vám eredete, 1916; Mázaszekér, 1917) az északi relációt tette beható kuta-
tás tárgyává a szepesi városok árumegállító jogáról írt monográfiájában
(1922), tanítványai közül Pleidell Ambrust a nyugatra irányuló középkori
külkereskedelem (1925), Fekete Nagy Antalt a magyar–dalmát kereskedelem
(1926), Paulinyi Oszkárt a középkori magyar réztermelés és -kivitel tanulmá-
nyozására ösztönözte (1933). Amikor pedig egyéni kutatómunkájának javát

már József nádor iratainak feltárása kötötte le („pályamódosításának” tényezőit e helyütt nem elemezhetem), újabb, nem kevésbé fontos gazdaságtörténeti témakört tűzött ki disszertánsai elé: a magyar mezőgazdaság késő középkori–kora újkori századainak vizsgálatát. Hogy a Domanovszky által iniciált agrártörténeti kutatások milyen eredményekre vezettek 1930-tól kezdve, közismert. „Agrártörténetünk... mintegy varázsütésre, rövid hét esztendő alatt tizenkét értékes tanulmánnyal gazdagodott – írta 1937-ben a jeles tanítvány, Wellmann Imre, maga is szerzője az egyik disszertációnak –, melyek teljesen új világításba helyezték mezőgazdaságunk múltját.” „Ma már... főbb vonásaiban jól érzékelhetően áll előttünk az a hazánkra is kiterjedő kelet-európai agrárfejlődés, amelynek útját ... kisebb vagy nagyobb mértékben, úgy látszik, mindenütt megjárta a magyar nagybirtok.”*

„Varázsütés” – ez a metafora nyilván hozzásegíthet az iskolateremtő tudós egyéniség jellemzéséhez, a tudományos iskola létrejöttének megértéséhez. De hadd tegyem rögtön hozzá: a varázsütést igencsak prózai és nagyonis rendszeres munkafolyamat előzte meg, váltotta ki. Az elsőéves forrásgyakorlatok kemény munkája; a felsőbb évesek számára péntekenként 5-től 7-ig tartott szemináriumok, amelyeken szorongva adtuk elő kutatásaink első zsenyéit, s hallgattuk meg a professzor bíráló észrevételeit. (Válaszadásra nem volt sem szándék, sem lehetőség) Majd az egyéni beszélgetések, amelyeken már mód nyílt dolgozataink részletesebb taglalására és dialógusra is. Végül pedig a „varázsütés”: már tudniillik, ha az egyik beszélgetés során professzorunk megkérdezte valamelyiküinktől: vajon volna-e kedve a kolléga úrnak (kollégijnának) szakdolgozatot, s ha jól megy, disszertációt írni nálam? – Így jött létre Domanovszky Sándor iskolája, eléggé különböző alkatú kutatókból, akiktől a professzor csak a tudományos szakszerűséget kívánta meg egyaránt, de szemléletüket nem akarta uniformizálni (aminthogy nem firtatta közéleti felfogásukat vagy származásukat sem).

Ki teremthet tehát iskolát a történetírásban (s bizonyára más tudományszakokban is)?

Az olyan tudós egyéniség, aki vitathatatlan szakmai tekintélynek örvend; aki nem sajnálja a fáradságot, hogy a kötelező órákon kívül is foglalkozzék hallgatóival, aki koherens teminti dolgozataik elolvasását a saját kutatásaitól elvont időnek; aki eszerint tematika szabatosan definiált részleteit „adja ki” tanítványainak, és ezzel lehetővé teszi, hogy szakkérdésekben egymással is kommunikáljanak. Aki időnként ellenőrzi munkájukat, de nem korlátozza önállóságukat. Aki mindezt nem rideg fensőbbbséggel, de nem is kedélyeskedő bizalmassággal cselekszi, hanem egy olyan emberi-pedagógiai aurával, amely, mint tudjuk, nagy formátumú tudósoknak sem mindig jut osztályrészüil. Végül, de nem utolsósorban: aki a felnövekvő új generációba nem riválist lát, hanem újabb stációk cölöpverőit a tudományos megismerés végeláthatatlan országútján.

Tisztelt Szerkesztőség!

Önökre és az AETAS olvasó közönségére bízom annak megítélését, helyt állanak-e azok az ismérvek, amelyekkel az iskolateremtő tudós szemé-

* Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, Bp., 1937, 673, 683. – A Domanovszky-iskola további munkálataira, a kutatás mai állására: Budapesti Könyvszemle (BUKSZ), 1991, 3. sz., 351–361; 4. sz., 406–409; 1992, 1. sz., 6–10; 2. sz., 145–154.

lyiségét, a történetírói iskola létrejöttének körülményeit körvonalazni próbáltam. Ha igen, nyilván nem tartózkodnám attól sem, hogy a fenti kritériumokat – amelyeket a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején szerzett tapasztalataimból vontam le – megkísérleljem a közelebbi múlt fejleményeinek felmérésére is alkalmazni.

Mínthogy pedig a közelebbi múlt az 1945 utáni évtizedeket jelenti, egy ilyen elemzés közvetlenül vezetne át a történetírói iskola kérdésétől a történetírói irányzat kérdéséhez: szemléleti és módszertani megközelítés problematikájához. S ezen belül, megkerülhetetlenül: a marxizmushoz való viszony kérdéséhez, a marxizmus szerepéhez történetírásunkban.

Ha a t. Szerkesztőség ezt a problémakört direkt formában is körkérésre bocsátaná – előbb-utóbb gondolom, amúgy is szembe kell nézni vele –, bizonyára sokunknak lenne hozzá mondaivalójuk.

A jelen körkérdés második pontjához pedig csak annyit: tudomány-
szakunk intézményrendszerének változtatásán, továbbfejlesztésén persze érdemes töprenkednünk. Ám óvni szeretnék attól, hogy az intézményi-szerkezeti átalakításoknak túlzott jelentőséget tulajdonítsunk. Ismét saját tapasztalataim alapján mondom (ezeket már az 1945 utáni évtizedekben szereztem): túl sok időt-energiát fordítottunk a tudományszervezésre, a különféle reformok elképzeléseire; a hozadék nem állt arányban a befektetéssel. A szervezeti feltételeknél fontosabbak a személyiek; a tudományszervezésnek egyetlen funkciója van: minél több és jobb lehetőséget biztosítani a tudományos tevé-
tségek kibontakozására, az alkotó szakmai munkára.

Áll ez a körkérdés harmadik pontjára is. Nem vagyok biztos benne, hogy hazai történészkongresszusok sorozatos rendezése érdemlegesen előrevinné tudományágunk fejlődését. Vajon az ezzel járó sokrétű szervező munka nem menne-e éppen a szakmai munka rovására? (Kívált fiatalabb kollégáinknál, akikre ilyenkor a szervezés zöme szakszerűen hárul.) A nemzetközi történészkongresszusok tapasztalata sem egyértelmű; a kisebb, limitáltabb témájú konferenciáknak, vitauléseknek rendszerint több a tudományos hozadéka. – Kétségtelen persze, hogy az ötvenkenti nagy nemzetközi kongresszusok átfogó képet adnak (adhatnak) a történetírás fő trendjeiről és új jelenségeiről tudományágunk egyre differenciáltabb és szakosodottabb világában. Erre hazai keretek között is szükség volna. De vajon nem lenne-e célirányosabb, ha történelmi folyóirataink (amelyeknek igencsak szűk köre örvendetesen bővült az AETAS színrelépésével) időről-időre ilyen jellegű átfogó referátumokat bocsátanának közre, tájékoztatás és megvitatás céljából?

Jó munkát kívánok Önöknek az új esztendőben is.

Üdvözlettel:

Pach Zsigmond Pál

* * *

Niederhauser Emil

MTA Történettudományi Intézet

Ad 1. Azt hiszem, az első iskola, amely még a háború alatt kezdett kialakulni, Szabó István debreceni professzoré volt, tanítványai az agrártörténet és a parasztságtörténet terén igen színvonalas eredményeket értek el, persze

mostanára ez az iskola már eltűnőben van. Pach Zsigmond Pál több embert indított el a gazdaságtörténetírás útján, Berend T. Iván és Ránki György is sokat tevékenykedtek tanítványok nevelése terén is, Ránki kiszélesítve a tematikát a társadalomtörténet felé. Tehát bizonyos értelemben lehet egy gazdaság- és társadalomtörténeti iskoláról beszélni, amelyet a fenti három név fémjelez. H. Balázs Éva nagyszámú tanítványt nevelt fel, akik a korai újkor, elsőrendűen a 18. század politikai és eszmetörténetét dolgozzák fel. Legújabban R. Várkonyi Ágnes kezd egy 17. századi témákkal foglalkozó tanítványi gárdát kinevelni. Szegeden előbb Karácsonyi Béla, majd hamarosan Kristó Gyula tudott iskolát teremteni olyanokból, akik az utóbbi évtizedekben elhanyagolt középkort kutatják. Ezek az iskolák persze mind magyar történelemmel foglalkoznak. De ugyancsak Szegeden Wittman Tibor, majd korai halála után Anderle Ádám teremtett egy latin-amerikanista iskolát, olyan témákkal, amilyenek a régebbi magyar történetírásban ismeretlenek voltak. Persze Szabó Istvánét kivéve ezek mind csak formálódó iskolák, az 1945 utáni évtizedek nem voltak receptívek ilyen iskolák létrejötte irányában. De mindegyiktől még várható további fejlődés.

Irányzat annál több van a mai magyar történetírásban, ha nem is annyi, mint ahány politikai párt, de sok szempontból azok gyors osztódására emlékeztetnek. Itt van először is a dualizusból örökölt kuruc és labanc irányzat, ezek tovább éltetik a függetlenségi radikális és a realpolitikusan mérsékelt irányzat kettősségét. Talán meg lehet kockáztatni azt a kijelentést, hogy a két irányzat valamelyikébe mindegyik mai történész besorolható, még ha maguk ezt vissza is utasítanák. Végző, általános értékítéletekről van itt persze szó. Ez a két irányzat a marxizmus dominanciája idején is megvolt, már akkor nyíltan vitatkozott egymással, ami csak mutatja a magyar történetírás érettségét. Van azután egy ma markánsan megjelenő marxista irányzat, jórészt az egykori tudományos szocializmus tanszékek oktatóiból, hívei továbbra is a munkásmozgalom történetével foglalkoznak, nemcsak magyar, hanem egyetemes vonatkozásban is. Van nemzedéki alapú szervezkedés is a Hajnal István Körben csoportosulók soraiban, ez persze némiképp tematikus irányzat is, mert a modern szempontú társadalomtörténetet műveli elsősorban, és némi lenézéssel kezeli az idősebb generációt, amely a politikai történet témái mellett kötött ki. Vannak azután témák vagy korszakok szerint alakuló, olykor már szervezkedő csoportok. A középkorkutatóké az egyik, amelyek szigorú céhes elzárkózással különül el más korok művelőitől. De majdnem ilyen elzárkózás jellemző már a korai újkor (16–18. század) művelőire is. A társadalomtörténeti kutatást már említettem. De van olyan laza csoport is, amelyik diplomáciatörténettel foglalkozik, részben a 19. századdal, hagyományos módon, részben a legújabb korral, a második világháborútól napjainkig. Ma már létjogosultságot kapott az az irányzat is, amely az 1956-os forradalom egyelőre kimeríthetetlennek látszó témakörét vizsgálja. A dolog természeténél fogva nehezen választható el attól a szűkebb körtől, amely az 1945 óta eltelt évtizedek történetével foglalkozik, egyre sikeresebben, ahogy levéltári anyagok hozzáférhetőkké válnak. És itt van még a magyarságkutatás, a szomszéd országokbeli magyarok vonatkozásában igazán divatos téma, de sajnos az egykori magyarországi nemzetiségek és a nemzetiségi kérdés kuta-

tása csak néhány egyén ügye, mert ez manapság nem divatos téma. Nyilván nevelésügyi kísérlet volna ezeket az irányzatokat szociológiai alapon elkülöníteni. A kuruc-labanc, a marxista és a nemzedéki ihletésű irányzatok mellett zömmel tematikai különbségekről van szó, s ez a szakmában mindig is természetes volt, csak a mai elzárkózásra érdemes felfigyelni, mint véleményem szerint káros jelenségre. Nem harc folyik az irányzatok között, hanem a kölcsönös érdektelenség falai húzódnak köztük.

Ad 2. Bizonyára nagyon konzervatívnak látszom, ha azt mondom, hogy nem látok alapvető változásokat szükségesnek. Manapság (megint csak) divatos az akadémiai kutatóintézeteket bírálni azon az alapon, hogy azok feleslegesen duplazzák meg a teendőket. Senki sem gondol arra, hogy ma öt (vagy talán hét) bölcsészkar van Magyarországon, nem is beszélve a tanárképző főiskolákról, s ezekben ugyancsak párhuzamos kutatások folynak, tehát nem duplázásról, hanem sokszorosodásról kellene beszélni. De egy olyan világban, amelynek egyik szent jelszava a verseny, miért volna ez baj. Az intézetek kutatói egyébként nagy számban vesznek részt az egyetemi oktatásban, tehát nem vonulnak a kutatás elefántcsonttornyába. S hogy emiatt – és ezernyi egyéb elfoglaltság miatt – kevesebb idejük jut a kutatásra? Ez eddig senkinek sem okozott fejfájást.

Az egyesületek vonatkozásában volna teendő. A dualizmus korában számos megyének, sőt városnak volt saját történelmi társulata. Manapság a Magyar Történelmi Társulat is alig kelt visszhangot, ezt mutatja legutóbb a 125 éves fennállása alkalmából szervezett tudományos ülészak iránti, viszonylag nagyon csekély érdeklődés. Talán a vidéki akadémiai bizottságok, amelyek legújabbban megyékben is alakulnak, hozhatnak némi változást. Persze ez is, mint végeredményben minden, pénzkérdés. A pártállamnak, régebben, volt pénze a felülről szervezett testületek éltetésére. Manapság ez a pénz hiányzik. S a közeljövőben nem is látszik lehetőség a javulásra. Ezen a téren egyelőre elég volna, ha a Történelmi Társulatba lehetne életet lehelni.

Végül, ami a folyóiratokat illeti, úgy tűnik, elég van (népszerű ismeretterjesztőből is már van kettő), nem hiszem, hogy ezeknek a számát kellene szaporítani, akár tematikus alapon (tehát mondjuk új folyóirat a társadalomtörténeti kutatásokra.). Ma a meglévő folyóiratok fenntartására és üzemeltetésére, vagyis a színvonalas tanulmányokkal való ellátásukra kellene koncentrálni. Néhány évre ez is elég kemény feladat.

Ad 3. Minthogy 1885-ben volt az első, 1953-ban, Sztálin halála után, de még nagyon sztálinista szellemben (külföldieket csak a szocialista országokból hívtak) a második, igazán itt volna az ideje ma egy újabb kongresszus megtartásának, amely csakugyan összefogná a szakma minden művelőjét. (Hogy személyes animozitások ezt mennyire tennék lehetővé, vagy hiúsítanák meg, ez további kérdés.) Adva volna az is, hogy ezt a kongresszust a Történelmi Társulat szervezze meg, mint a szakma legátfogóbb intézménye. Kívánatos volna, hogy ez ne egymás sarkában loholó előadások együttese legyen. Nyilvánvaló, egy ilyen kongresszus feladata az lehetne, hogy felmérje az 1945 óta megtett utat, a pártállami korszak negatívumait és pozitívumait (mert ilyenek is voltak, nem is csekély számban, igaz, sokszor a hatalom ellenében). Ideálisnak azt tartanám, ha két, legfeljebb három előadás hangzana

el, s minél több idő jutna a spontán vitára. Egy előadás mérhetné fel az 1945–56 közti korszakot, egy az 1957–89 közöttit, és egy harmadik a tanulságok alapján a teendőket. És utána jöjjön minél több hozzászólás, a legkülönbözőbb oldalokról és a legváltozatosabb témákról. Ha a résztvevők tudnák, hogy számítanak véleményükre, bizonyos volna elegendő hozzászóló. Végül is, minden új rendszer magával szokta hozni, hogy a múlt illyesfajta felmérése és az új teendők kijelölése végbemenjen. A szakma mai képviselőinek van elég tapasztalatuk ahhoz, hogy a jövő kijelölése ne fulladjon bele irreális elképzelésekbe és nagyon a részletekre figyelő egyénieskedésbe. Talán még van a szakmában annyi érdeklődés, hogy egy ilyen kongresszus összehívását meg lehetne kockáztatni. Csak nehogy a pénzkérdés legyen megint az akadály.

* * *

Várdy Béla Duquesne University Pittsburgh, Pennsylvania, USA

A magyar történettudomány mai helyzetét fölmérni nem könnyű feladat, még annak sem, aki Magyarországon él és mint céhbeli történész szinte mindennapi kapcsolatban van a hazai történettudomány ideológiai és metodológiai hullámzásaival, valamint annak jeles és kevésbé jeles képviselőivel. A világ másik oldaláról nézve ez a föladat még nehezebb és még kevésbé megoldható. Ebből a távolságból ugyanis képtelenség belátni ennek a tudománynak magyarországi belső hullámzásaiba, és szinte lehetetlen fölfogni kisebb-nagyobb gyöngéit és erősségeit, eredményeit és feladatait, irányzatait és ideológiai csoportosulásait, valamint a többnyire eszmei fölfogáskülönbségként aposztrofált személyi ellentéteit.

Ennek a távolságnak természetesen megvannak a jó oldalai is. Ezek között szerepel a nagyobb átlátási lehetőség, a múltbeli kötelező ideológiai hűség hiánya, a személyi viszonyokból fakadó elfogultság nemléte és az egzisztenciális tényezők szerepének teljes kiküszöbölése.

Az idő rövidege miatt tulajdonképpen nincs lehetőség hosszabban elgondolkodni az elém tett feladatokon. Ennek következtében csupán egypár kiforrotlan gondolatot vetek papírra.

Iskolák és irányzatok

Az első kérdésre, hogy vannak-e iskolák és irányzatok a mai magyar történetírásban, szerintem igennel, de csakis egy föltételes „igen”-nel kell válaszolnom. Ugyanakkor azonban külön kell választanom az „iskolákat” és az „ideológiai irányzatokat”.

Ideológiai irányzat az 1948 utáni Magyarországon csak egy volt: a marxizmus. Az azon belül észlelhető különbség tehát csakis a marxizmusnak a történészek általi alkalmazásában volt. Ebben a vonatkozásban föltétlenül meg kell különböztetnünk egymástól a vulgár-marxizmus (kb. 1948–1962), az átmeneti-marxizmus (1960-as és 1970-es évek), valamint a liberál-marxizmus korát (1980-as évek), illetve az ezen korokon belül írt munkákat. De még ezen túlmenve is, szintén különbséget kell tennünk a politikailag telített kortörténeti és munkásmozgalmi művek és a korábbi századokkal foglalkozó

munkák, valamint az ideológiailag telített szintézisek és egyetemi tankönyvek, illetve a tudományos részletmonográfiák között.

Ami az ún. „iskolákat” illeti, ezek szerintem szintén léteztek, azonban – épp a marxizmus négy évtizedes egyeduralma következtében – nem hasonlíthatók az oly önálló ideológiákkal rendelkező 1945 előtti iskolákhoz, mint például a Szekfű-féle szellemtörténeti vagy a Mályusz-féle népiségtörténeti iskola. Az ilyen „iskolák” lényegében minden korban egy-egy jeles egyénhez és azok epigonjai működéséhez kötődnek. De mivel a világháború előtt ezeknek az iskoláknak nem kellett igazodniuk egy fölülről rájuk oktrojált ideológiához, jobban kiszélesedhettek és átfogóbbá válhattak. A második világháború után az ilyen „kiszélesedés” lehetőségét a marxizmus egyeduralma eleve elvágta. Ennek következtében 1945, illetve 1948 után az ilyen „iskolák” csak kis számban és csakis a marxizmus mindent átfogó köpönyege alatt, egy-egy egyetemen működő szakember egyéni kutatói és oktatói működése árnyékában jöhettek létre és működhettek. A tudományos kutatásnak és oktatásnak a szovjet mintára történt szétválasztása következtében azonban a legjobb szakemberek egyrészt egyszerűen elválták az iskola-alapítás lehetőségétől.

Az egyik legjelesebb ilyen kategóriába tartozó és a fönti feltételek mellett kifejlődött „iskola” éppen Szegeden alakult ki Kristó Gyula vezetése alatt, aki az elmúlt három évtized folyamán Magyarország egyik legnívósabb középkortudományi központját hozta létre. Ehhez hasonló „iskola” nem jött létre sem Debrecenben, sem Pécsen, de még Budapesten sem. Az utóbbi esetben főleg azért nem, mert a legjobb budapesti középkorkutatók nem az egyetemen, hanem az akadémiai kutatóintézetekben működtek. Így tehát Budapesten még az oly neves középkorkutatók is, mint Györffy György és a korán elhalt Szűcs Jenő sem kerültek soha olyan helyzetbe, hogy „iskolát” alapíthassanak. Ennek következtében aztán a budapesti középkor-oktatás főleg oly emberek kezébe került, akik – minden egyéni tehetségük mellett is – nem tudtak vagy nem akartak „iskolát” létrehozni.

Innen nézve, a budapesti – és közvetve a vidéki – történészek működésére az a tény is rányomta a bélyegét, hogy az előbbieik közül igen sokan magukban hordozták és hordozzák azt a tipikus magyar betegséget, amit orvosi nyelven talán budapestitisznek lehetne nevezni, s amely lényegében egyenlő az ún. „vidék” és a „vidéki tudományos eredmények” lekezelésével. Ez a betegség nem új, tehát nem a második világháború utáni jelenség, hisz szakmai vitáiban még a különben nagyvonalú Szekfű Gyula is úgy emlékezett meg valamikor a debreceni Rugonfalvi Kiss Istvánról – aki persze valóban nem Szekfű klasszisába való volt –, hogy az csak egy „vidéki egyetemi tanár.” Ennek a budapestitisznek közvetlen és közvetett hatása volt az, hogy a „vidéki iskolák” tudományos eredményeit Budapesten nem vagy csak alig-alig vették figyelembe. Ennek következtében ezek az eredmények nem is igen kerültek be a köztudatba, vagy legalábbis nem olyannyira, mint megérdemelték volna. S ez a megállapítás sokszorosán vonatkozik ezen eredmények nyugati nyelveken történő külföldi népszerűsítésére, amely folyamat teljesen Budapest monopóliumává vált, sőt még ma is az. A helyi jellegű vagy a vidéki „házi” kiadványokban történt publikálásuk esetében ugyanis ezek legtöbb-

ször még akkor sem jutottak és jutnak el a külföldi tudományos központokba, amikor azok angolul, németül vagy franciául jelentek és jelennek meg.

Egy másik ilyen második világháború utáni „iskola”-alapítás példája a budapesti Pach–Berend–Ránki-féle „gazdaságtörténeti iskola”, amely – főleg az első időkben – már jellegénél fogva is sokkal jobban kötődött az uralkodó marxista ideológiához, mint mondjuk a Kristó-féle szegedi „középkortudományi iskola”. Ez az ideológiai kötődés azonban idővel mindinkább meglazult. Történt ez pedig elsősorban Ránki György Nyugat-felé fordulása következtében, aki a három „alapító” közül elsőként lépett rá a nyugati liberális gazdaságtörténeti vonalra, s ugyancsak elsőként vetette le önmagáról s követőiről a marxista köpönyeget.

Szerintem a jelenlegi poszt-marxista helyzetnek az ideológiai és metodológiai fölmérése és jellemzése igen nehéz feladat, mégpedig azon egyszerű oknál fogva, mert ma szinte minden valamirevaló történész az átorientálódással és új utak keresésével van elfoglalva. Ez persze kevésbé vonatkozik a nyugati történetfölfogás oly jeles hazai képviselőjére, mint Hanák Péter, aki önmagában már az ötvenes évek végén fölszámolta a marxizmushoz való ragaszkodását, s aki azóta mindinkább rálépett a Huszadik Század és köre által képviselt nyugati-nemzeti-liberális vonalra. Azonban a hazai történetírás még ily neves képviselőinek is le kell szokniuk az egyes régi reflexekről, és hozzá kell igazodniuk az új realitásokhoz.

E kaotikus helyzet és általános útkeresés ellenére azért már most is fölfedezhető a hazai történetírásban azok az irányok és tendenciák, amelyek kísértetiesen hasonlítanak az egyes második világháború előtti irányzatokhoz. A sajnálatosan újból előbukkant népi-urbánus vita mellékhatásaként például ismét megjelent mind a Thaly Kálmán és később Rugonfalvi Kiss István által képviselt „nemzeti romantikus”, mind pedig a reform-kommunista gyökerekkel is rendelkező „nyugati liberális” történetírás – illetve ezeknek egyéneként változó nivósabb vagy kevésbé nivós változata. Ugyanakkor, elsősorban régi munkák újrayomása következtében, potenciálisan szintén jelen van egy feltucat egyéb irányzat is, beleértve Szekfü-féle szellemtörténeti, a Domanovszky-féle művelődéstörténeti, valamint az Eckhart-féle jogtörténeti iskolát is.

A nyolcvanas évek lazulása eredményeként ugyancsak megjelentek a Fejérpataky–Áldásy–Szentpétery és követőik nevéhez fűződő oly ezoterikusnak vélt történeti segédtudományok is, mint például a családtörténet/genealógia, írástörténet/paleográfia, címertan/heraldika, éremtan/numizmatika, felirattan/epigráfia, pecséttan/szfragisztika, oklevéltan/diplomatika stb. A világháború után ezek vagy teljesen ki lettek irtva, vagy legalábbis erősen meglettek nyirbálva. Talán az egyetlen segédtudomány, amely az elmúlt három-négy évtized folyamán virágzott Magyarországon, a historiográfia volt, amelynek oly jeles képviselői támadtak és működnek még ma is, mint például Várkonyi Ágnes, Gunst Péter és Glatz Ferenc.

Az elkövetkezendő néhány év folyamán a nagy megrázkódtatáson átment magyar történettudomány kétségtelenül ismét megtalálja önmagát. Az állam ideológiai monopóliumának megszűntével több új irányzat és iskola teremtődik majd. Szemben a világháború előtti gyakorlattal azonban – részben marxista tradíciók és részben nyugati hatások alapján – véleményem

szerint a hangsúly továbbra is a jelenkortörténeten lesz. De a kutatandó és megírandó témák megváltoznak. A paraszt forradalmak, munkásmozgalmak és pártesemények helyét átveszi majd a feminizmus, a néppszichológia és a rendellenes jelenségek (pl. homoszexualitás) megtárgyalása – amely mind az ún. „alkalmazott történelem” [= applied history] metodikája alapján lesz föltálva.

Ugyanakkor azonban – a kelet-közép-európai kisnemzettudat hiányérzékétől hajtva – ugyancsak visszatér a romantikusan megírt, önkielégülést kereső és múltat idealizáló „nemzeti történetírás” is. Azt azonban kétlem, hogy ez a történeti irány oly kritikátlan és nívótlan formában jelenik majd meg, mint például a kisebbségi komplexustól [= inferiority complex-től] szenvedő román és a szlovák történetírás.

A szükséges változások

Az 1990-es évekre a magyar történettudománynak még a marxizmus összeomlása nélkül is átszervezésre és átorientálódásra lett volna szüksége. Ma ez az átszervezés még fontosabb s szerintem elkerülhetetlen. A rövidség kedvéért ezeket a szükséges változásokat pontokba szedem.

1. A tudományos kutatás és az egyetemi oktatás szovjet hatásra történt szétválasztását szerintem meg kell szüntetni. Nemcsak azért, mert ez a rendszer nem egyezik sem a nagyrészt német tudományosságra alapozott magyar tradíciókkal, sem pedig a jelenlegi nyugati gyakorlattal, hanem azért is, mert ez a szétválasztás a tudomány szempontjából egészségtelen. Egyrészt degradálja az egyetemi oktatás tudományos nívóját, másrészt pedig sok „iskolateremtő” tehetséget von el az oktatástól. Nagyon jól tudom, hogy ennek a szétválasztásnak a megszüntetése nem egyszerű feladat, hisz ilyen változások alkalmával mindig egzisztenciák és évtizedek alatt kiharcolt tudományos és társadalmi pozíciók forognak kockán. Azonban a Nyugathoz való fölzárkózás igénye elkerülhetetlenné teszi, hogy a magyar egyetemek ismét valóban „tudományegyetemek” legyenek, s hogy ennek következtében nemcsak tanárképzésre, hanem tudósképzésre is föl legyenek jogosítva. A tudósképzés viszont megköveteli a tudományos kutatómunkát, amit a jelen helyzetben a hazai egyetemek csak igen szűk keretek között folytathatnak.

2. Magyarországot s azon belül a történettudományt ki kell gyógyítani a korábban budapestitisz néven említett betegségből. Magyarország már a dualista kor gazdasági fejlődése következtében is egy egyközpontú országgá változott. Trianon óta azonban egy valóságos vízfejű ország lett. Minden Budapestre koncentrálódik, minden érték oda van fölhalmozva, s ami pedig nincs ott, az akármilyen értékes is, a gyakorlatban alig-alig jön számításba. Egypár évvel ezelőtt még olyan helyzettel álltam szemben, hogy ha meg akartam hívni valakit Szegedről vagy Debrecenből, akkor előtte kénytelen voltam valakit meghívni Budapestre is, mert különben a „vízfej” mindent szabotált. Abban az időben ugyancsak szemben találtam magam egy olyan helyzettel is, amelyben egy általam meghívott budapesti kolléga nem volt hajlandó belenézni egy „vidéki” kolléga épp akkor érkezett és teljesen az ő témájába vágó jeles munkájába, egyszerűen azért, mert az a kötet „onnan” és „attól” érkezett. A kért véleménynyilvánítást azzal hátrította el, hogy ő bizony

attól az embertől nem olvas semmit, mert annak nincs értelmes mondani-valója. Ez a különben igen neves történész a budapestitiznek egy igen előrehaladott állapotától szenvedett.

Mennyire más a helyzet például Németországban, Olaszországban, Angliában vagy az Egyesült Államokban, ahol a legjelesebb egyetemek jelentős része viszonylag kis egyetemi városokban van elhelyezve. Gondoljunk csak a német Freiburgra, Göttingára, Heidelbergre, Erlangenre vagy Jenára, az olasz Bolognára, Páduára vagy Pisára, az angol Cambridge-re vagy Oxfordra, valamint az amerikai Cornellre, Stanfódra, Duke-ra, Princetonra vagy Yale-re. A Harvardot csak azért nem említtem, mert a huszadik századi urbanizáció következtében az évszázadokig kis egyetemi városként létező amerikai Cambridge-t már lényegében elnyelte a közben behemót metropolisszá nőtt Boston. Ilyen nivójú egyetemekkel például sem London, sem Washington nem rendelkezik. Sőt még a tízmilliós New York városának is csak egyetlen olyan egyeteme van – Columbia University –, amely nagyjából megüti azt a nivót, amit a mindössze tizenkétezer lakosú Princeton városában levő Princeton University, a harmincezer lakosú Ithacában levő Cornell University, az ötvenötezer lakosú Palo Altóban fekvő Stanford University, valamint a százezer lakosú Durham városában levő Duke University. Ha egy kétszázötven milliós szuperhatalom megengedheti önmagának az ilyen fokú és nivójú decentralizálást, miért nem teheti meg ugyanezt a tíz és fél milliós Magyarország? Miért kell mindent Budapestre koncentrálni, s miért kell minden nem-budapesti eredményt lekezelően „vidékinek” nevezni és másodosztályúvá degradálni?

3. A történettudományt – főleg a nagyközönség részére szánt összefoglaló és népszerűsítő munkákban – élvezhetővé kell tenni:

(a) Részben azért, hogy az „embert” és az „életet” vissza kell helyezni a történelembe. Tehát Szent István korát nem holmi élettelen gazdasági és társadalmi trendek és mozgalmak alapján, hanem a korabeli személyek életén és működésén keresztül kell tárgyalni.

(b) Részben azért, hogy meg kell tisztítani az írott történelmet mind az ideológiai, mind a szakmai zsargontól. Én még az általam igen nagyra becsült népszerűsítő célú História című folyóiratban is találtam olyan nyelvezettel megírt cikket, amit félúton leraktam, mert még történész létemre sem voltam hajlandó átküzdeni magamat az élvezhetetlen stílusba kevert zsargonhalmazon.

(c) Részben azért, hogy a nagyközönséget be kell vonni a történészek munkájába, főleg a helytörténet területén, ahová az érdeklődő amatőröket is be lehet szervezni.

4. Sok egyéb humán orientációjú szaktudós mellett a történészeknek is el kell fogadniuk azt a nehezen megemészthető, de kikerülhetetlen tényt, hogy a piacgazdaság bevonulásával és megszilárdulásával az állami szubvenciók kora lejárt. Tehát – tetszik vagy nem – ezentúl a történészeknek is figyelembe kell venniük a piac igényeit. Egyben igyekezniük kell a magyar társadalomban is kifejleszteni az Amerikában már igen jól működő privát filantropiát, illetve a humán tudományoknak általa történt támogatását.

Átfogó történéskongresszus megrendezése

A jelen zavaros helyzetben, amikor mind a történettudomány, mind pedig a szakma jeles képviselői keresik a megfelelő kiutat a rendszerváltozással járó bizonytalanságból, bizonyára hasznos lenne egy az egész „tudományterületet átfogó történéskongresszus” megrendezése. Azonban, éppen a főtí tényezők alapján, ha egy ilyen kongresszus megrendezésére sor kerül, az lehetőleg ne Budapesten legyen (mert akkor ismét csak a budapesti perspektíva kerül föltálasásra), s a főelőadók ne csak a Magyarországon megszokott pillanatnyi társadalmi pozíciók betöltése és szakmai presztizs alapján legyenek kiválasztva. Egy ember ugyanis, aki beleszokott egy társadalmi vagy tudományos rendszerbe – amelynek rövidebb vagy hosszabb ideig haszonélvezője is volt – tulajdonképpen már képtelen új megoldásokkal előjönni. Az új gondolatok, az új megoldások általában a perifériákon élők és dolgozók soraiban születnek meg.

Az előadók között tehát a magyar történésgárda egész spektruma képviselve legyen. Szerepeljen ott egy-két budapesti és külföldi „nagyfej”, de ugyanakkor legyenek képviselve a vidéki egyetemek és egyéb regionális kutatási központok (könyvtárak, múzeumok, főiskolák, jobb középiskolák stb.), a leszakított területek különböző korú és eredményű történései, valamint a külföldön szétszórt magyar történésgárda képviselői is.

Legyen egypár plenáris főelőadás a főtí csoportok képviselőinek a tolalából. Ugyanakkor legyen sok specializált kerekasztal-konferencia is az egyes témakörökben.

A plenáris előadásokkal kapcsolatban még csupán annyit, hogy a rendezőknek azt is figyelembe kell venniük, hogy gyakorlatban nincs olyan közös jelenség, hogy „kisebbségi magyar” és „nyugati magyar”. Egészen más a helyzete egy szlovéniai magyar történéznek, mint például a Funár-i diktatúra alatt szenvedő kolozsvárinak. S ugyanez vonatkozik a nyugatiakra is. Egy amerikai-magyar történéznek talán kevesebb közös ügye van egy angliai-magyar vagy egy ausztrál-magyar történéssel, mint egy hazai magyar kollégával. És ez nem föltétlenül abból fakad, hogy a nyugati világban is megvannak a kulturális, életstílusbeli és szakmai különbségek, hanem talán elsősorban abból a tényből, hogy míg az ilyen amerikai-magyar gyakran megfordul Magyarországon, addig Angliában ritkán, s Ausztráliába pedig talán sohasem megy. De ettől továbblmelve, Amerika viszonylatában a rendezőknek még azt is figyelembe kell venniük, hogy egy oly kontinens-méretű országban, mint az Egyesült Államok, egész más helyzettel és problémakörrel áll szembe a New York-i Columbia University-n tanító, a bloomingtoni Indiana University-n előadó, a pittsburghi Duquesne University-n működő, illetve az Eric-i Ganon University-n funkcionáló történész; nem is beszélve azokról, akik, tegyük föl, a Sommerville-i Somerset Community College-ban tanítanak.

Hogy e különbségre csak egy konkrét példával szolgáljak: Amikor múlt évben elolvastam Henry Rosovsky: *The University. An Owner's Manual* (Az egyetem. Tulajdonosok kézikönyve) című 1990-ben megjelent jeles kötetét a nemzetközi hírű és nivójú Harvard Egyetem működéséről, akkor azt mondtam magamban: „Ez mind nagyon szép, azonban ebből én semmit sem tudok használni. Egyszerűen azért, mert a Harvard belső ügyei és problémái

olyan jellegűek, amit az ember csak ott, illetve egypár Harvardhoz hasonló – Nobel-díjasokkal teltett és mintegy másfél milliárd dollár évi költségvetéssel „küszködő” – egyetemen lehet érzékelni.” A legtöbb amerikai–magyar történész és hungarológus azonban nem a Harvardon – sem a Stanfordon, Cornellén, Princetonon vagy Yale-en – tanít, hanem azoktól lényegesen kevésbé illusztris egyetemeken és főiskolákon. Ennek következtében helyzetük és lehetőségük is más. Ugyancsak más az egyetemük „klientúrája” – illetve diákjaik társadalmi, nemzetiségi és gazdasági háttere, valamint szellemi adottsága, érdeklődési köre és fölkészültsége. Tehát más problémákkal állnak szemben, s ennek következtében a világot, saját helyzetüket és a szakmát is más perspektívából szemlélik. Ezeket a különbségeket a tervezett konferencia rendezői-nek is figyelembe kell venniük.

Utóhang

Mindent összevetve, a magyar történettudomány sok hasonlóságot és sok különbséget mutat föl az észak-amerikai magyar történettudomány helyzetével. Hasonló abban, hogy nagyon érzi a humanisztika és társadalomtudományok mindinkább mostoha helyzetét és az e mostoha helyzetből fakadó pénztelenséget. Ugyanakkor más is, mert az észak-amerikai magyar történettudománnyal ellentétben, sokkal nagyobb ideológiai és szervezeti káosszal néz szembe. S mindezt lényegesen nehezebb anyagi körülmények között kell megoldania. Örülnék, ha jelen írásom valamelyest hozzájárulna e problémakör megtárgyalásához, illetve jövőbeli megoldásához.